

MUHAMMED İKBAL VE CAVİDNAME

İbrahim Dağılma*

Muhammed İkbal ve Cavidname

Hazırlayan: İbrahim Dağılma

Tashih ve Eklemeler: Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi

SDAM, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi

İstanbul 2020, Mayıs

Kategori: Düşünce Analiz

sdam.org.tr

Bu yayının hakları SDAM Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi'ne aittir. Bu yayın SDAM'ın izni olmaksızın yayınlanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

İçindekiler

ÖZ.....	4
ABSTRACT	5
GİRİŞ	6
I. MUHAMMED İKBAL.....	8
I.I. Muhammed İkbâl'in Hayatı.....	8
I.II. Muhammed İkbâl'in Eserleri.....	12
I.II. I. Manzum Eserleri	12
I.II. II. Mensur Eserleri.....	13
II. CÂVÎDNÂME.....	14
II. I. Münâcât.....	16
II. II. Ay Feleği.....	18
II. III. Utârid (Merkür) Feleği	19
II. IV. Zühre (Venüs) Feleği.....	22
II. V. Merih (Mars) Feleği.....	25
II. VI. Müşteri (Jüpiter) Feleği	29
II. VII. Zühal (Satürn) Feleği	34
II. VIII. Felekler Ötesi.....	37
II. IX. Cavid'e Hitap.....	41
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	46
KAYNAKÇA.....	47

ÖZ

İslam, düşünce ve pratiği açısından kâmil ve eksiksizdir. Çağa ve şartlara göre güncellenecek ve formatlanacak değildir; ama onun hüküm, teklif ve telkinleri çağ ve zemine göre içtihat denilen kurumsal çerçeveye bağlı olarak yorumlanabilir.

İslâm düşüncesi, günümüze ne söyler?

İslâmî düşüncenin çağdaş anlamda ana özellikleri ve problemleri nelerdir?

Modern çerçevede bir İslâm düşüncesi inşa edilebilir mi?

İslâm medeniyetinin çağdaşlaşmaya bağlı yaşadığı kriz nasıl aşılabilir?

1877-1938 yılları arasında yaşayan Muhammed İkbal, Hintli bir aydındır.

İkbal, Müslüman dünyanın içinde bulunduğu duruma üzülen ve Doğu toplumlarının İslam'a bağlı kalmak şartıyla bir Rönesans gerçekleştirmesi gerektiğini düşünen bir münevverdir.

İkbal, kendi içinde bazı dönemler kırılmalar, tereddütler yaşasa da düşünce dünyası, Batı karşısında içine düşülen yenilgi ve geri kalmışlık psikolojisiyle örtüşen bir ezikliği de taşımakla birlikte etkileyici, diriltici ve heyecanlandırıcı boyutlara sahip bir modeldir.

İkbal, çağımızın önemli Müslüman düşünürlerinden biridir.

O, İslâm düşüncesini 'ahlâkî, sosyal, siyasî, ilmî, edebî, felsefî ve tasavvufî' yönden ele almış, incelemiş ve bu sorulara cevap olabilecek bir yaşam felsefesi oluşturmuştur.

Muhammed İkbal, İslâm dünyasının çağdaşlığa bağlı olarak ortaya çıkan fikrî ve ahlaki bunalımı nasıl aşılabileceğini, İslâm'ın çağımıza neler söyleyebileceğini hayatı, konferansları, görüşmeleri, şiirleri ve eserleriyle dile getirmiştir.

Bu çalışmamızda Muhammed İkbal'in 'Cavidname' adlı eseri esas alınarak İkbal'in Batı felsefesi ve çağdaş İslam düşüncesi için mistik bir yaklaşımla ve tasavvufî bakışla ne söylediği, ve bunu nasıl değerlendirdiği irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İkbal, İslam, Çağdaş, Şahsiyet, İman, Şiir

ABSTRACT

Islam is brilliant and complete in terms of the practice of thought and judgment. It will not be updated and formatted according to the terms and conditions; but its terms, proposals and suggestions can be interpreted depending on the era and the institutional framework called jurisprudence.

What does Islam say to our day?

What are the main features and problems of contemporary thought in the contemporary sense?

Can Islamic thought be built in a modern framework?

How can we overcome the crisis of modernization of Islam?

Muhammad Iqbal, who lived between 1877 and 1938, is an Indian intellectual.

Iqbal is an intellectual who is upset about the situation in the Muslim world and thinks that Eastern societies should perform a Renaissance on condition that they remain attached to Islam.

Iqbal, although some periods of refraction or hesitation in the world of thought, the West against the defeat and the backwardness of the psychology of the loser that carries an overlapping, but an impressive, revitalizing, electrifying dimensions is a model.

Iqbal is one of the most important Muslim thinkers of our time.

He studied the Islamic thought in terms of bu moral, social, political, scientific, literary, philosophical and Sufism,, and examined and formed a philosophy of life which could answer these questions.

Muhammad Iqbal, the Islamic world, how to overcome the intellectual and moral crisis due to modernity, what Islam can tell our age, life, conferences, talks, poems and works have expressed.

In this study, we will examine what Ibrahim Iqbal called ne Cavidname ammed and what he said and evaluated with a mystical and mystical approach to Western philosophy and modern Islamic thought.

Key Words: Iqbal, Islam, Contemporary, Personality, Faith, Poetry

GİRİŞ

Rönesans, Reform ve felsefi çıkışlarla beraber Batılı düşünce, 17. yüzyıldan itibaren İslam düşüncesine alternatif gibi sunulmuştur. Siyasi, ekonomik ve teknolojik kazanımları sebebiyle Batı, bu tarihten itibaren İslam düşüncesini küçümser pozisyon almış; onun yerine bireyi kutsayan, maddeyi gaye edinen bir düşünce sistemi inşa etmeye çalışmıştır. İnşa ettiği bu düşünceyi de İslam dünyasına pazarlamada başarılı olmuştur. Batı'nın bu yaldızlı görünümü karşısında Müslüman aydınlar Batı'ya ve Batı düşüncesine karşı bir kompleks oluşmuş; Müslüman halklar özüne yabancı, değerleriyle çatışan, inancına tepeden bakan ve jakoben bir aydın tiplmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyetle bu aydın tiplmesi Batı'ya hayran, Cumhuriyetle Batı'ya mecbur ve nasyonalizmle Batı'ya esir bir görünüm kazanmıştır.

İslam dünyasında bu menfi aydın ve entelektüel tiplmesine karşı değerlerin dinamiklerinden ve inancın köklerinden güç alarak direnen âlim ve aydınlar da elbette vardır. Pakistan devletinin fikir babası ve İslam dünyasının 20. yüzyılda en kayda değer münevverlerinden Muhammed İkbal de bu müspet aydın modellerinden biridir. Çok yönlü bir şair olan Muhammed İkbal, Pakistan'ın bağımsız bir ülke olması yolunda Muhammed Ali Cinnah'la çalışmıştır.

Bu makale çalışması, Muhammed İkbal'i kendisinin '*Cavidname*' adlı eseri üzerinden değerlendirme amaçlı bir çalışmadır.

Muhammed İkbal, kendi toplumunun dini ve kültürel değerlerini, tarihteki konumunu ve Batı düşüncesini çok iyi tanımış; bu bağlamda aydın sorununu enine boyuna irdelemiş; yazdığı eserler ve verdiği konferanslarla kitleleri etkilemiş, çok sayıda insanın dünya görüşünün oluşumu üzerinde etkili olmuş ve çağına tanıklık etmiş biridir.

Modernleşme sürecinde İslam ülkelerinde ve Doğu toplumlarında ortaya çıkan aydınlar, genellikle Batı hayranıdır. Batıyı çok iyi bilen bu tipler, kendi toplumlarının tarihine, inancına ve kültürüne yabancıdır. Kendi toplumlarının tarihini, inancını ve kültürünü iyi bilenler de Batıyı yeterince tanımamaktadır. Haliyle iki aydın tiplmesi de kendi halkına tercüman olamadığı gibi halkını revize edebilecek, onlara sağlıklı bir şekilde öncülük yapabilecek nitelikte değiller.

Muhammed İkbâl, iki aydın tiplemesinden tamamen farklı ve uzak biridir. O, Batı düşünce tarihini, Batı'nın felsefî ve siyasal birikimini oluşturan zemini ve zemini inşa eden Aristoteles, Sokrates, Platon, Nietzsche, Hegel, Bergson, Marks, F.Fanon ve J.P.Sartre gibi düşünürleri de çok iyi bilmektedir. Diğer taraftan İslami düşünce sistemini ve tarihsel sürecini, bu sürecin sağlam ve doğru bir şekilde taşınmasında emeği olan *Hallac-ı Mansur*, *Mevlana*, *Molla Sadr*, *İbn Sina*, *Afgani* ve *Abduh* gibi isimleri de çok iyi bilmektedir.¹

İkbâl, birçok Müslüman aydın gibi İslâm dünyasının içinde bulunduğu duruma bağlı Müslüman toplumların da bir Rönesans gerçekleştirmesi gerektiği fikrini taşır. İkbâl'in bu fikir ve felsefesinin temel dayanağı Kur'an'dır. Ona göre Kur'an tecrübeyi "*insanlığın manevi hayatında yer alan kaçınılmaz bir aşama*"² olarak kabul etmektedir; çünkü Kur'an "*hem içte hem de dışta sembollerini ifşa eden nihai gerçekliğin bilgisini veren insan tecrübesinin bütün alanlarını aynı derecede*"³ önemser. İnsanı doğadan ve yaşadığı serüvenden bağımsız bir yapı olarak kabul etmeyen İkbâl, felsefesinde 'insan olma'yı merkeze alarak bu yapının bütünlüğünü dinî tecrübe kavrayışıyla çözümlenmeye çalışır.⁴

İkbâl bilim, felsefe ve dini birbiriyle yakın ilişki içinde görür. Buradan hareketle İkbâl her insanı bağımsız kimliğe sahip bir "ben" olarak kabul eder. Allah ise "mutlak ben"dir. İnsanın "ben tecrübesi" sürekli değişen bir tecrübedir. Bu değişme bir merkez etrafında gelişir ve sonunda organik bir bütünlük oluşturur... İnsanın gerçek kişiliği bir "şey" değil bir "fiil", bir davranışlar toplamıdır.⁵

İnsanı, sürekli bir faaliyet içinde gören Muhammed İkbâl yanlış anlaşılan Batılı bir düşünceye karşı çıkar. Buna alternatif bir düşünce inşası önerir. O düşünce de kalp ve aklın Kur'an ve İslam kültüründen birlikte beslenmesiyle inşa edilir.

*İbrahim Dağılma, Bingöl Üniversitesi Öğretim Üyesi, idagilma@bingol.edu.tr.

¹ Selma Benli, (1990). "İkbâl: Kişiliği, Felsefesi ve Eserleri Hakkında Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 1, 2, Cilt: 33, s. 15-30.

² A.g.e. s. 55-79.

³ A.g.e. s. 55-79.

⁴ Kevser Çelik, (Aralık 2015). "Muhammed İkbâl'in Din Felsefesinde 'İnsan-Oлма' Kavrayışı ve Dinî Tecrübe", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 36, s. 59-79.

⁵ Mehmet S. Aydın, (1987). "İkbâl'in Felsefesinde İnsan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987, C. 29, s. 83-106.

I. MUHAMMED İKBAL

I.I. Muhammed İkbâl'in Hayatı

Muhammed İkbâl, Hindistanlı bir Müslüman düşünür ve şair olup 1877'de Pencap Eyaleti'nin Keşmir sınırı yakınlarında bulunan Siyalkut'ta dünyaya gelir. Dindar bir anne-babanın evladı olarak yetişir. Babası Nur Muhammed, annesi İmam Bibi'dir. Ebeveynlerinin mütedeyyin aile hayatı onu önemli ölçüde etkiler. Küçük yaşlardan itibaren Kur'an-ı Kerim'i okumaya başlar ve Kur'an-ı Kerim'in büyük bir bölümünü ezberler. İlk ve orta öğrenimini memleketi Siyalkut'ta tamamlar. 1895'de Lahor'a gider, felsefe ve hukuk derslerinin ağırlıkta bulunduğu hükümet kolejinde okur. Arapça ve Farsça'yı öğrenir. Felsefe ve İngilizce öğretmenliği diplomasını alır. Lahor Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde hocalık yapar. Bu arada şiirleriyle de dikkat çeker.

İkbâl'in eğitiminde ilk etapta hocalarından Mevlânâ Mir Hasan ile Thomas Arnold'un etkisinde kaldığı tahmin edilmektedir. Bilahare İkbâl, yeteneğiyle Arnold'un dikkatini çeker ve bu hocası tarafından Avrupa'ya gönderilir. Cambridge Üniversitesi'nde üç yıl öğretim görür ve yüksek lisansını tamamlar. Felsefe alanında eğitim görmesine rağmen hukukla ilgili dersler de alır. Cambridge'de dönemin meşhur Hegelci filozofu Mc Taggart ve psikolog James Ward ile tanışan İkbâl özellikle Mc Taggart'ın yönetiminde felsefe çalışmaları yapar. Londra'da kaldığı süre zarfında konferanslar verir ve bu sayede geniş bir kesim tarafından tanınır. Eğitimini tamamladıktan sonra Münih'e geçer ve orada Fritz Hommel'in yönetiminde tamamladığı *The Development of Metaphysics in Persia* adlı çalışmasıyla felsefe bilim dalında doktor olur. Akabinde Lahor'a döner.

İkbâl, ülkesine döndükten sonra muhtelif okullarda İngilizce ve Felsefe derslerini okutur. O sıralarda Hindistan İngilizlerin işgali altındadır. İngilizlere hizmet etmek İkbâl'e zor gelir, kendisini bu işgal altında hür hissetmeyen İkbâl bu görevi yapamayacağını anlayarak istifa eder. Öğretmenlikten ayrıldıktan sonra istediğini söyleyebileceğini ve daha hür olduğunu dile getirir. Hukukla olan ilgisinden dolayı bu alanla ilgili çalışmalar yaparak kendisini yetiştirir ve geçimini de avukatlık yaparak sağlamaya çalışır. İkbâl, haklılığından emin olmadığı veya kazanacağına ihtimal vermediği davaları almaz.

İkbâl, öğretmenliği bıraktıktan sonra eğitim-öğretim kurumlarıyla bağına koparmaz. Lahor'da bulunan İslâm Akademisi ile aradaki bağı devam ettirir. Burada ders vermeye

devam eder. Muhtelif üniversitelerde de ilmi konferanslar verir. Afgan hükümetinin davetlisi olarak gittiği Afganistan'da eğitim komisyonunun çalışmalarına katılır.

İkbal, bir yandan şahsi hayatını sürdürmeye çalışırken diğer yandan şahsiyetini üzerine inşa edeceği zemini bulma arayışındadır. O, İslâm dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulması için çaba sarf eder. Batı dünyasını yakından tanımış olan İkbal bu bilinç ve müspet tesirle İslâm milletlerinin bir rönesanstan geçmesi gerektiği fikrini savunur. Dini konularda ana dayanağı Nâs olan İkbal, özgün bir bakış, yaklaşım ve tarz oluşturmayı da ihmal etmez.

Muhammed İkbal, 1926-29 yılları arasında Pencap Yasama Konseyi'nde üye olarak görev alır. Bu tarihlerde Haydarabat ve Aligarh Üniversitelerinde verdiği konferanslarında ısrarla İslâm düşüncesinin yeniden kurulması fikri üzerinde durur.

Pakistan'ın kuruluşu ile ilgili çalışmalar İkbal'in en önemli faaliyetlerinden biridir. Pakistan'ın devlet olması ve bağımsız bir devlet hüviyetini kazanması aşamasında İngilizlerin kendisine verdiği "Sir" unvanını kullanmaz. 1930 yılı Aralık ayında Hindistan Müslümanlar Birliği'nin Allahabad'ta gerçekleştirdikleri toplantıya başkanlık yapar. Pakistan fikrini ilk defa burada ortaya atar. Kısa bir süre sonra Londra'da yapılan Yuvarlak masa toplantılarına delege olarak davet edilir. Burada da fikrini dile getirmeye devam eder. Akabinde verdiği konferanslarda, katıldığı toplantılarda, yazdığı makalelerde Bağımsız Pakistan ile ilgili fikirlerini işler. 1931 yılında toplanan 2. Milletlerarası İslâm Konferansı'na katılır. Burada Dünya İslâm Kongresi'nin başkan yardımcılığına getirilir.

İkbal, Pakistan'ın kurucusu olarak tarihe geçecek olan Muhammed Ali Cinnah ile de yakın temas kurar. Londra'da düzenlenen 2. Yuvarlak Masa Toplantısı'nda Cinnah ile yakın bir çalışma içinde bulunur. Bu toplantı sonrasında İtalya ve Mısır üzerinden Filistin'e giderek burada düzenlenen Dünya İslâm Konseyi toplantısına katılır. Londra'da düzenlenen 3. Yuvarlak Masa Toplantısı'na da katılır. Buradan Paris'e geçer ve burada bazı önemli görüşmeler gerçekleştirir. Akabinde İspanya'ya geçer, o dönemde İspanya hükümetinin ziyaret edilmesine ve namaz kılınmasına zorluk çıkardığı Kurtuba Camii'nde namaz kılar. Bu hadise unutamadığı hatıraları arasında yer alır ve bununla ilgili olarak aşağıdaki mısraların içinde yer aldığı *Kurtuba Camii* adlı şiirini kaleme alır:

Ey Kurtuba Camii senin varlığın aşktandır,

Aşk büsbütün devamlılıktır, onda fânilik yoktur.

Ey Kurtuba! Güzelliğin ve azametinin kahraman bir insanın âlametidir,

Sen güzel ve azametlisin, seni yapan da güzel ve azametlidir.

Ey Kurtuba! Sırrı seninle aşikâr olmuştu mümin'in,

Gündüzlerinin vecd, geceleri yanış ve yakılış dolu olduğunu gösterdin!

Ey Kurtuba Camii! Sanat âşıklarının Kâbe'si, İslâm'ın azametisin,

Endülüs toprağı harem mertebesine çıkmıştır varlığıyla senin! ..

Ey Kurtuba! Yıldızlara göre senin zeminin gök kubbe gibidir,

Binlerce ah! ki asırlardır senin fezan ezansız beklemektedir.

Ey Kurtuba'nın önünden akıp giden Kebîr Irmağı, kenarında senin,

(İkbal diye) Biri oturmuş rüyasını görmektedir bir başka devrin.

İstikbal henüz mukadderat perdesi altında gizlidir,

Gözlerimin önünde onun seheri perdesizdir.

Eğer fikirlerimin üzerinden perdeyi kaldırırsam görülecektir,

Avrupa benim kehanetlerime tahammül edemeyecektir...⁶

İkbal, İspanya'dan sonra İtalya'ya geçer ve burada Mussolini ile görüşür. Ondan kuzey Afrika'daki Müslümanlara iyi davranmasını ister. 1933'te Afganistan kralı Nadir Şah'ın davetlisi olarak Süleyman Nedvi'yle bu ülkeye gider. Burada ülkenin idari sistemi ve yeniden yapılandırılmasıyla ilgili konularda görüşmelerde bulunur. 1937 yılında Cinnah'a bir mektup yazarak Hindistan Müslümanlarının Pakistan adı altında ayrı bir devlet kurmak istediklerini ve bunun uygulanacak bir plan çerçevesinde 25 yıl içinde gerçekleşeceğini haber verir. Pakistan devletinin kurulacağı haberi Müslümanlar arasında büyük bir sevinç oluşturur. İkbal, Pakistan bağımsızlığının sembol isimlerinden biri olarak tarihe geçer.

Muhammed İkbal, 1934'te gırtlak kanserine yakalanır ve sesini kaybeder, daha sonra gözleri de iyice zayıflar. Bu dönemde maddi problemler yaşamaya başlar. Buna rağmen gerek halkının gerekse İslam âleminin meseleleri ve geleceğiyle ilgisini devam ettirir. 21 Nisan 1938'de vefat eder ve Lahor'daki Mescid-i Şahi'nin minaresi dibine defnedilir. Üç

⁶ Annemarie Schimmel, (2012). *Muhammed İkbal*, (Çev. Senail Özkan), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012, s. 46.

evlilik yapan Muhammed İkbâl'in ikinci evliliğinden olan oğlu Cavid İkbâl, babasının eserlerini ve düşüncelerini tanıtma yönünde önemli çalışmalar yapmıştır.

Muhammed İkbâl, son dönem İslam düşünürleri arasında hakkında en çok inceleme, araştırma ve yayın yapılanların başında gelir. Karaçi'de bir İkbâl Akademisi kurulmuş olup bu akademi 1960'tan itibaren *İkbâl Review* adlı bir dergi çıkarmaktadır. Ayrıca başta Pakistan olmak üzere çeşitli ülkelerde değişik vesilelerle özellikle de İkbâl'in ölüm yıldönümü münasebetiyle ilmi toplantılar düzenlenmektedir. Halen torunları Munib Iqbal ve Walid İkbâl tarafından bu çalışmalar büyük bir özenle sürdürülmektedir.⁷

İkbâl şiirlerinde Mevlana'nın etkisinde kalmış ve ona hayranlığını dile getirmiştir. İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmanın çareleri üzerinde kafa yormuş, verdiği seri konferanslarla düşüncelerini dile getirmiştir. Risale-i Nur'da İkbâl'in ismi zikredilmekte ve özellikle onun şairliğine, heyecanlı şiirlerine atıf yapılmaktadır.⁸ Yine Karaşi Nur Talebeleri tarafından 30. 3. 1957 tarihinde Bediüzzaman Said Nursi'ye gönderilen bir mektupta da onun ismi zikredilmektedir.⁹

“İkbâl gibi Batı kültürünün ve İngiliz emperyalizminin hâkimiyeti altında ve İslam diyarından uzak bir ülkede yeni Müslüman olmuş Brahman bir ailede doğmuş ve bütün yönleriyle çağdaş ilimleri ve Batı edebiyatını Avrupa'nın en büyük merkezinde araştırmış, sonra Muhammedî risalete olan imanı, peygamber aşkı ve sevgisi, Muhammed ümmetine, ondaki değerlere ve onun istikbaline olan güven duyguları ve İslam'a olan bağlılığı güç ve atılım kazanmış, sonra da Batı düşünce ve Avrupa medeniyetinin temellerini şiddetle sarsarak şiir dehasını ve edebi yeteneklerini İslami akide, duygu ve davetini yaymada kullanmış ve böylece mü'min bir şair, davetçi bir âlim, bereketli bir filozof örneğini en güzel bir şekilde vererek, İslâm âleminin önemli bir bölgesi olan Hind yarımadasında düşünce ve edebiyatta inkılaplar yapmış ve orayı da aşarak, uzak iklimlerde tesirini göstermiş ve sadâsı bütün İslam dünyasında duyulmuş bir şairin değeri daha da artıyor...”¹⁰

İkbâl'in şiirlerinde işlediği tabiat, insan, Hindistan temaları ve vatansever ruh sadece Müslümanlar arasında değil Hintliler arasında da büyük ilgi uyandırmıştır. İkbâl, Avrupa dönüşünde kaleme aldığı şiirlerinde daha çok dini ve felsefi konulara yer verir. Şiirlerinde

⁷ Mehmet S. Aydın, (2002). “İkbâl Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 22, s. 17-23.

⁸ <http://www.rne.com.tr/portreler/muhammed-ikbal-1873-1938/>, 03.01.2019.

⁹ Bediüzzaman Said Nursi, (1999). *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Tenvir Neşriyat, s. 622.

¹⁰ Hasenî en-Nedvî, (1999). *İkbâl'in Mesajı*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, s. 26.

Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde gösterilen kahramanlıklardan övgüyle söz eder. 1922’de saltanatın kaldırılarak hilâfetin devam ettirilmesini destekler; ancak, sonraki Batılılaşma hareketlerini üzüntüyle karşılar. Şair İkbâl, sanatı sanat için değil, topluma hizmet ve hayat vermek, benliği kuvvetlendirmek için algılamayı ve benimsemeyi tercih eder.

Eserlerinde bilim, din ve felsefenin yakın bir ilişki içinde bulunduğunu savunur. Bilimin gelişmesine paralel olarak felsefî ve dinî görüşlerde de yeniden kuruluş sürecinin yaşandığını belirtir. Dinin hem duygu, hem doktrin hem de faaliyet olduğunu; duygu ve düşüncelerin eylemden koparılamayacağını, dinin sadece birkaçının fonksiyonu olmaktan ibaret görülemeyeceğini, hem tecrübeye hem de inanca yer verilmesi gerektiğini savunur.

İkbâl, İslâm’da dini düşüncenin son beş asırda hareketliliğini yitirdiğini, zamanımızda meydana gelen gelişmeler karşısında dinî düşüncenin yeniden kurulmasının elzem olduğunu ifade eder. Bunun için de geleneksel yapının tenkit edilmesi ve tefekkürün gelişmeler ışığında yeniden inşa edilmesi yoluyla yapılabileceğine işaret eder.¹¹

I.II. Muhammed İkbâl’in Eserleri

I.II. I. Manzum Eserleri

1. Esrâr-ı Hôdî (Lahor 1915): Farsça bir mesnevi olan eser İkbâl’i şöhrete kavuşturan eserlerin ilkidir. Eser, Batı maddeciliğine ve klasik İran şiir geleneğinin etkisindeki tasavvufa karşı eleştiriler yanında Kur’an’a dayalı bir insan felsefesi içerir.

2. Rumûz-ı bî-Hôdî (Lahor 1918): Aynı dilde ve edebî tarzda kaleme alınan bu eser, bir bakıma Esrâr-ı Hôdî’yi tamamlamak amaçlı olup cemiyet içinde insanı ele alır ve Kur’an’a göre toplum felsefesi geliştirmeye çalışır.

3. Peyâm-ı Meşriq (Lahor 1923): İkbâl, bu eseri Alman şair Goethe’nin Divan’ına bir çeşit nazire olarak kaleme alır. Farsça olan bu eseri Afganistan Kralı Emânullah Han’a ithaf eder. Eserde Allah-insan, madde-mana ve Doğu-Batı ilişkilerine yapılan bakışlarla aşk ve heyecan yüklü Şark’ın maddeci Garp’a sunduğu ana mesajı terennüm eder.

4. Bang-i Derâ (Lahor 1924): Daha önce Urduca yazılmış bazı şiirleri içine alan bu eser, özellikle *Şikve* adlı şiir İslâm ümmetinin içine düştüğü üzüntü verici durum dolayısıyla

¹¹ Aydın, “İkbâl Muhammed”, a.g.e., s. 17-23.

sitem, bir yıl sonra kaleme aldığı *Cevâb-ı Şikve ise* bu yakınmaya Allah'ın mukabelesi gibidir. Bu şiir, İktbal'in benlik felsefesini oluşturması bakımından önemlidir.

5. Zebûr-i Acem (Lahor 1927): Farsça olan bu eser iki bölüm halindedir. İlk bölümde çoğu gazel tarzında 56, ikinci bölümde ise 75 parça manzume bulunmaktadır.

6. Câvidnâme (Lahor 1932): Farsça olan bu eser, İktbal'in oğlu Câvid'e nispetle bu ismi taşır. Bu eser, İktbal'in şaheseri sayılır. Eserde gerçek peşinde koşan bir maneviyat yolcusunun bir tür miracını terennüm etmektedir.

7. Bâl-i Cibrîl (Lahor 1935): Urduca olan eser, ağırlıklı olarak dinî teemmül ve tefekkür, ihya ve ıslah gibi konuları ve İktbal'in Endülüs gezisindeki izlenimleri ele alır.

8. Pes çi Bâyed Kerd Ey Aqvâm-ı Şark (Lahor 1936): İktbal'in fakirlik, hürriyet ve şeriâtın sırları gibi düşüncelerini içeren bu eser dinî-didaktik Farsça kısa bir manzumedir.

9. Müsâfir (Lahor 1936). İktbal bu eserinde 1933'te Afganistan'a yaptığı ziyareti, gezdiği yerlerdeki izlenimlerini, duygularını terennüm eder.

10. Darb-ı Kelîm (Lahor 1937): Sembolik yanı ağır basan ve düşünürün inançsızlık, sevgisizlik ve hürriyetsizliğe karşı mücadelesini yansıtır.

11. Armağân-i Hicâz (Lahor 1938): İktbal'in 1937'de hastalığı yüzünden gerçekleştiremediği hac arzusunu dile getirdiği eser Farsça ve Urduca şiirlerden oluşur.

I.II. II. Mensur Eserleri

1. İlm-i İktisâd (Lahor 1903): Bu eseri öğrenciliği sırasında hocası Sir Thomas Arnold'un teşvikiyle yazar, bazı kısımların telifinde Şiblî Nu'mânî'den de yardım alır.

2. The Development of Metaphysics in Persia (Cambridge 1908): Doktora tezidir. Bu eserde İktbal, Zerdüştlükten Bahaîliğe kadar İran düşüncesini ele alır.

3. The Reconstruction of Religious Thought in Islam (Lahore 1934): İktbal'in konferanslarından oluşan bu eser, 'bilim, din, felsefe, tasavvuf, iman ve ibadet, benlik ve özgürlük, İslâm ve aksiyon, Müslümanların durumu' gibi konuları ele alır.

4. Islam and Ahmadism (Lahore 1934, 1976, 1980): Hatm-i nübüvvet konusu ve Mirza Gulâm Ahmed'in peygamberlik iddiasının ele alınıp tartışıldığı bu eseri, Mîr Hüseynüddin *Hatm-i Nübüvvet aôr Kâdiyâniyet* adıyla Urduca'ya tercüme eder.

Bunların dışında İktbal'in çeşitli şiirleri, mektup, makale, nutuk, bildiri, başkalarının eserlerine yazdığı önsöz gibi yazıları da yayımlanmıştır. Bu arada onun eserlerindeki şiirlerden seçmeler yapılarak neşredilmiş, ayrıca Farsça şiir kitapları *Külliyat-ı İktbal* başlığıyla (Lahor 1990), Urduca şiir kitapları da aynı adla (Lahor 1991) basılmıştır.¹²

II. CÂVİDNÂME

Muhammed İktbal'in 1929'da Farsça yazmaya başladığı bu kitap felsefi-tasavvufi tarzda manzum bir eserdir. Aruz ölçüsüyle ve çoğunlukla remel bahriyle¹³ yazılan eser, mesnevi tarzında olup 1965 beyittir. Eser, "mi'racın bir çeşit felsefesi" gibidir.¹⁴

*Göklere yolculuk çok eski zamanlardan beri çeşitli kültürlerde edebî bir tema olarak kullanılmıştır. Zerdüşt geleneğinin Ardavirâfnâme'si, Ardavirâf'ın Ahura Mazda'nın huzuruna kadar eriştiği bir seyahati anlatır. Benzer eserler eski Çin, Mısır ve Yunan kültürle-rinde de vardır. İslâm'daki miraç motifinin, çeşitli Müslüman yazarların bu konudaki eserleri yanında, Ebu'l-Alâ el-Maarrî ve İbn Arabî'nin eserleri vasıtasıyla bu alanın en ünlü eserlerinden biri olan Dante Alighieri'nin İlahî Komedya'sına ilham kaynağı olduğu Asin Palacios ve Enrica Cerulli gibi araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır. Goethe'nin Faust'u da bu alanın önemli eserlerinden sayılır. Muhammed İktbal'in Cavîdnâme adlı önemli eseri bu geleneğin son ve yüksek örneklerinden biridir. Eserde göklere yükseliş, çeşitli gezegenlerde veya gök tabakalarında iyi ve kötü ruhlarla, şeytan ve meleklerle karşılaşma, konuşma, cennet, cehennem, ilahî huzura ve en yüksek mutluluk ülkesine kavuşma gibi bu türün başlıca ortak konuları bu eserde de vardır.*¹⁵

Bu yolcu, semaları dolaşan bir "zerre"dir. Fakat onun yüreği endişelidir. Gönlünü kimseye kaptırmamış olan bu endişeli yüreğin hür sahibi farklı duygu, düşünce ve beklentilerle yanıp tutuşmaktadır. Yolcu, aslında İktbal'dir. Bu hayali yolculukta, yolcuğu Efgâni'ye takdim eden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. İslâm inancının evrenselliği düşüncesi bu yolculuk felsefesinin zeminini oluşturmaktadır.

¹² A.g.e., s. 17-23; Benli, a.g.e., s. 15-30.

¹³ Aruzun 'fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün' olarak bilinen kalıbıdır.

¹⁴ Aydın, "İktbal Muhammed", s. 17-23.

¹⁵ Nimet Yıldırım, (2014). "Fars Edebiyatında Metafizik Yolculuklar", *Doğu Esintileri İnanoloji, Fars Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Erzurum: s. 179-215.

Cavidname, ismini Muhammed İkbâl'in oğlu Câvid'ten almaktadır. Kitabın son bölümünde İkbâl, oğluna seslenir, eseri ona ithaf eder ve onun şahsında gününün gençlerine ve kıyamete kadar gelecek olan gençlere seslenir.¹⁶ Aslında bu seslenmenin arkasında gençliğe bu dinin ezeli mesajını duyurmak isteği vardır. Eser, İkbâl'in oğlu Dr. Cavid İkbâl'in adını taşımakla birlikte¹⁷ "cavid" ebedî, sürekli, kalıcı, daimi anlamları taşır. Bu yönüyle de eserin adı ölümsüzlük, ebedîlik, daimîlik namesi anlamına da gelir.¹⁸

*"Gönül, insanın bütün varlığı, hissi, akli ve tefekkürü ile kâinat muammasına hücumu ve topyekûn bir seferberliğidir. Büyük hakikate insan yalnız akli prensipler içinde hapsedilmiş bir idrak ile varamaz. Bir de insanın sonsuzluğa uzanan bir manası vardır. İşte hâlâ bir sır olan o mana ile yaratılış muammasını çözer. Buna gönül gözü derler, o felekleri deler geçer. Gönülün hükmü altında olan akıl ilâhîdir. Gönülün hükmü altına girmeyen akıl ise şeytanidir. Akıl, göç eşyasını yüklenen deveyi sürmekten âciz kaldı. Dizgini gönülün eline verdim."*¹⁹

İkbâl, mürşidi Mevlânâ'nın izinde yürüyerek, aynı ilâhî kaynaktan doğan akıl ve aşkın elbirliği ettikleri takdirde cihanı cennete çevireceklerine, fakat aşktan yoksun aklın şeytanın pençesine düşeceğine inanmaktadır.²⁰

Câvidnâme ile Dante'nin *İlâhî Komedyası* arasında meselâ Utârid, Merih, Müşteri ile ilgili müşahedelerde, yine Câvidnâme ile Goethe'nin *Faust*'u arasında özellikle Allah-İblîs diyaloguyla ilgili ifadelerde benzerlikler görülmektedir. Ancak bunlar söz konusu edebî türün geleneksel üslûbu olup Câvidnâme'nin özgünlüğünü etkilemez. Annemarie Schimmel'e göre Goethe'nin Faust'unun etkisinde yazılmıştır. Öte yandan şairin kendi beyanına göre Cavidname; İtalyan şairi Dante'nin Divina Commedia'sına nazire olarak yazılmış ve Muhyiddin İbn Arabî'nin Fütuhât-ı Mekkiye ve büyük Arap şairi el-Maarrî'nin Risaletu'l-Gufran eserlerinden yararlanılarak Miraç mucizesi planı üzerine oturtulmuştur.²¹

¹⁶ Muhammed İkbâl, (1996). *Cavidname* (Tercüme: Ahmet Metin Şahin), Bursa: İrmak Yayınları, s. 274-294.

¹⁷ A.g.e., s. 276.

¹⁸ Ferit Develioğlu, (2013). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, s. 162.

¹⁹ İsa Çelik, (2008). "Muhammed İkbâl'de Akıl ve Aşk", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 22, İstanbul: s. 23-57.

²⁰ Mehmet Önder, (Eylül 1974). Hz. Mevlânâ'nın Sâdıık Bir Mürîdi Şâir ve Düşünür Muhammed İkbâl', *Pakistan Postası*, Cilt: 22, Sayı: 10, s. 7.

²¹ A.g.e., s. 179-180.

Câvîdnâme ilk defa Lahor'da 1932'de basılmış, sonraki yıllarda da birçok baskısı yapılmış ve İkbâl'in öteki eserleri gibi başlıca dünya dillerine tercüme edilmiştir...²²

Câvîdnâme, Farsça yazılmış manzum eserler zincirinin çok önemli bir halkasını oluşturur ve Muhammed İkbâl'in şiir hayatının bir şaheseri sayılır. Deyim yerindeyse İkbâl'in diğer eserlerindeki duygu ve düşüncelerin önemli bir kısmı, Câvîdnâme'de parlak bir dil ve tefekkür seviyesiyle tekrar ortaya konmuştur. Eserde Mevlâna'nın refakatinde bir yolculuğa çıkan İkbâl gökleri dolandır, gezegenleri kat eder, cenneti gezer ve her safhada çeşitli siyaset, fikir ve kültür adamlarıyla dinî ve siyasî meseleler hakkında konuşur.

İkbâl, eserlerinde çoğunlukla mahlas kullanmaz; ama bu eserinde birçok yerde "Zinderûd" mahlasını kullanır.²³ "Zinderûd", İsfahan'da bulunan asıl adı "Zayenderud" olan meşhur bir ırmaktan mülhemdir. Bu ırmak sadece kendi suyu ile oluştuğundan ve başka ırmaklardan su almadığından bu isimle anılır.²⁴

İkbâl, Câvîdnâme'nin ana "senaryosu"nu, özet halinde bir hayranına yazdırmıştır. Eser klasik edebî geleneğe bağlı olarak bir münâcât ile başlar. Bunu altı feleğe²⁵ yapılan yolculuk takip eder ve kitap felekler ötesi âlemde karşılaşılan olayların tasviriyle son bulur.

II. I. Münâcât

Bu kısım, esere ve şairin manevi yolculuğuna bir başlangıçtır. Vakit akşamdır; şair deniz kenarında Mevlânâ'dan beyitler okumaktadır. Sonunda gerçek rehber Mevlânâ, mana âleminde kendini gösterir. Şair büyük bir edep içinde mürşidi soru yağmuruna tutar. Bu soruların bir kısmı mi'racın esrarıyla ilgilidir.²⁶ İkbâl'in Mevlana'dan asıl öğrenmek istediği de insan ruhunun zaman ve mekânın ötesine nasıl geçebildiğidir:

"...Yankı bulmaz, ağlasam ben inlesem

Nerde yoldaş bulsun âdemoğlu hem?"²⁷

"Âyeti teshir"²⁸ verilmiştir kime?

²² Mehmet S. Aydın, "Câvîdnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 7, s. 179-180.

²³ İkbâl, *Cavidname*, s. 81.

²⁴ <https://eksisozluk.com/zinderud--4522140>, Erişim: 13.06.2018.

²⁵ Gezegen

²⁶ İkbâl, *Cavidname*, s. XXXII, XXXIII.

²⁷ A.g.e., s. 8.

²⁸ Bütün bir kâinatın canlılar âlemine özellikle insana hizmet ettirilmesi "teshir" ile yapılır. Güneşin gözlere ışık vermesi, havanın kirli kanı temizlemesi, ağaçların meyvelerini insanlara uzatmaları, insandan çok daha güçlü

Lacivert gökler de hayrandır kime?

“Allemel Esmâ” da sırra erdi kim

Hem kadeh, sakî için, mest oldu kim? ”²⁹

Burada zaman-mekân kavramları Zarvan (Zurvan)³⁰ adı altında kişileştirilmiştir:

“...Har zaman var onda ayrık bir hava

Hep kanat açmakta, bir ayrı fezâ.

Der: “Cihanı kahr eden Zurvan benim,

Gizliyim gözden ve hem âyan benim!

Bağlı her tedbir de, takdirimledir,

Söyleyen, suskun avım ..emrimledir... ”³¹

Zarvan, şaire zaman mekân kaydından kurtulmanın şart olduğunu anlatır. Bir müddet sonra şair, Mevlânâ'nın refakatinde göklere doğru yükselmeye başlar:

“...Ona baktım, bilmedim oldum nasıl,

Hem gözümden köhne dünyam aldı bil!

Ya gözüm, bir başka dünya görmede,

Ya bu mevcûd, başka haller vermede... ”³²

Bu yolculuk esnasında sırasıyla altı felekten geçer ve felekler ötesine ulaşır. Bu felekler, şunlardır:

olan bazı hayvanların onun emrinde çalışmaları teshir fiilinin birer meyvesidir. Bu İlâhî yardımı haber veren bir âyet-i kerime: **“Hem göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsini kendinden (kendi lütfundan) sizin için teshir buyurdu.”** (Casiye, 18) **Teshirde cebir vardır;** bu kâinat ve içindeki eşya, insana kendi arzularıyla değil Allah'ın emir ve iradesiyle hizmet ederler..

(Bkz. <http://www.sorularlarisale.com/makale/1472/teshir.html>, Erişim: 28.06.2018)

²⁹ A.g.e., s. 9.

³⁰ A.g.e., s. 36.

³¹ Eski İran'da zaman ilâhıdır. Avesta'da Zruuan diye geçmektedir. Bu da zamanların ismidir. Videvat'ta, zaman kişileşmiş, ya öbür dünyaya götüren yolların yazarı yahut sonsuz zamanın boşluğudur. Buna, Zruuan akarana denir. Bu, bağımsız uzun zamandan ayrıdır. (Bkz. Hayreddin Kızıl, (Yaz 2013). “Zurvanizm'in Kuruluşu ve Sasaniler Dönemindeki Etkileri”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl: 17 Sayı: 56, s. 295-310.)

³² İkbâl, Cavidname, s. 37.

II. II. Ay Feleği

Kozmetik sistemde ay birinci merhaledir. İslam âlimlerine göre, ay Mirac'ın ilk durağıdır ve tabiat olarak soğuk, rutubetlidir. Gece ve kadına nispet edilir. Zaaf, acz, cehl, hakaret, acele, laf taşıma, ihbar, hareket ve ses gibi özellikler üzerine sembolize edilir.³³

Şair İkbâl, manevi yolculuğun bu ilk basamağında bir Hint arifi olan *Cihan Dost* ile karşılaşır.³⁴ Tefekkür ve teemmül üzere olan Cihan Dost, Mevlânâ'dan yeni gelenin kim olduğunu öğrenir ve sonra şairin ruhi yönden olgunluk seviyesini ölçmek amacıyla şaire çeşitli sorular sorar.³⁵ Şair, bütün sorulara başarılı bir şekilde cevap verir:

“...Der: Nedir ten? Doğdu yol toprağı nâh!

Cân nedir der? Ben derim: Remz, ‘Lâ ilâh’

Kimdir Âdem? Ben derim: Sırrı Hüdâ,

Neymiş âlem? İşte durmuş karşıda!

Der: Hüner bilgin nedir? Hep bir deir,

Der ki: Burhan? Ben derim: Dost yüzleri!..”³⁶

Daha sonra adı Yargamîd olan “Tavâsîn Deresi”ne ulaşılır. Burada Gotama Buda, Zerdüş, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed(sav)’in tâsînleriyle³⁷ karşılaşılır. İkbâl bu levhaları tasvir etmekte, onların arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Bu dört büyük levha ile dört büyük sima, dört büyük medeniyetin temsilcileri durumundadır:

- Budda’nın Tâsin’i ‘İzdirabın kaldırılması’nı ve Nirvana’ya ulaşmayı hedefler.
- Zerdüş’ün Tâsin’i ‘İyilikle kötülük arasında geçen mücadeleden hareketle şeytani kuvvetlere karşı galip gelme’yi hedefler.

³³ A.g.e., s. 43.

³⁴ Hintlerin Vişvamitra dedikleri Cihandost, efsaneye göre bir kraldır. (Bkz. A.g.e., s. 47)

³⁵ Aydın, “Câvîdnâme”, a.g.e., s. 179-180.

³⁶ İkbâl, *Cavidname*, a.g.e., s. 52.

³⁷ **Tasin:** Bu kişileri ve onların insanlığa getirdiklerini özlü biçimde anlatan levhalara verilen addır. (Bkz. Aydın, “Câvîdnâme”, s. 179-180.)

Kur’anda bazı sûrelerin başında geçen bir kelimedir. (Bkz. Nemi, Şuarâ ve Kasas Sûreleri),

Hallac-ı Mansur’un bu isimde bir kitabı vardır. (Bkz. Hallâc, Hüseyin b. Mansûr, *Kitâbü’t-Tavâsîn*, nşr. Kâmil Mustafa eş Şeybî, Menşûrâtü’l-Cemel, Köln 1997.)

İkbâl de şiirlerinde bu sembol kelimeyi çokça kullanır. (Bkz. İkbâl, *Cavidname*, s. 58, 62, 64)

• Mesih İsa'nın Tâsin'in de 'ihamet, fitne sebebi, kadın, azap ve ölü ruhları diriltten nefeslere olan ihtiyacı' anlatır.

• Muhammed'in Tâsin'i 'La ilahe deyip Ebucehil gibi Firavunlara karşı bir mücadele vermekle hak, adalet ve doğruluğa giden yolda illallah' diyebilmeyi önemsiyor.³⁸

İkbal, bu kitabın birçok yerinde adı geçen medeniyetler üzerine eleştirel yorumlar yapar ve miraç gibi gördüğü mânevî yolculuğuna devam eder.

II. III. Utârid (Merkür) Feleği

Bu gezegen, münecimlere göre ikinci felektir. Dünyaya en yakın küçük bir yıldız olup erkek ve gündüze nispet edilen bu gezegenin tabiatı itidal üzere kuru ve soğuktur. Edep, kiyaset, fehm, feraset, belagat, hile ve ihamet gibi özelliklerin sembolü kabul edilir.³⁹ Şair İkbal, yolculuğunun bu ikinci merhalesinde Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî, Cemâleddîn-i Efgânî, Said Halim Paşa gibi bir yandan sufi bir yandan fikir ve mücadele ehli olarak bilinen Müslüman şahsiyetlerle karşılaşır⁴⁰:

“...Pâktır onlar, hem Fuzeyl, hem bu Said;

Ârif onlar... Hem Cüneyd, hem Bayezid!

Kalk çabuk, artık namaz geçsin ele,

Ân'sa gelsin ergimek, yanmak bile!

Orda gördüm ben, kıyâm etmiş iki

Muktedî, Türk; Efgânî imâm idi!... ”⁴¹

Bu karşılaşmadan hareketle İkbal, İslâm medeniyetini eleştirel bir süzgeçten geçirir. Efgânî'nin ağzından Rus halkına bir mesaj gönderir. Bu mesaj ana hatlarıyla şöyledir:

“Müslümanlar, Kur'an'ın getirdiği mesajdan uzaklaşmışlar. İslam ülkelerinin geri kalış sebebi budur. Özelde Müslümanlar, genelde insanlık ataletten sıyrılıp Kur'an'ın mesajlarına kulak vermelidir. Bugün insanlığın temel problemi 'materyalizm, ateizm, deizm' gibi düşünceleri besleyen dinsizliktir. İslam ümmeti, geçmişten günümüze yaşanan

³⁸ İkbal, Cavidname, a.g.e., s. 62-74.

³⁹ A.g.e., s. 76.

⁴⁰ Aydın, “Câvîdnâme”, s. 179-180.

⁴¹ İkbal, Cavidname, a.g.e., s. 79.

yanlılıkların ceremesini ödemektedir. Bu ağır vebalden kurtulmak, Kur'an havuzuna dalmak ve evrensel olan o kaynaktan kana kana içmekle; insanlığı doğruya ve huzura ulaştıracak tek ve en kısa yol sünnetullahı sarılmakla mümkündür.”⁴²

Batı felsefesinin birer ürünü olan kapitalizm, komünizm ve ırkçılık genelde Doğu'yu özelde ümmeti bölmeyi, parçalamayı ve küçük lokmalara ayırıp yutmayı hedeflemiştir. Doğu da, kendi örf ve kültürel değerlerinden uzaklaşmakla Batı'nın bu tuzağına kısmen düşmüştür. Doğu milletlerini ayakta tutan, bin yıllar boyunca Pers, Hint ve İslam Medeniyeti olarak Batı'ya karşı üstün ve direngen yapan dindir. Doğu ve ümmetin dinden uzaklaşması onun için büyük bir kayıptır:

“...Türk, İran, baştan Arap, mestî Firenk
Boğazından hepsi yemlenmiş demek
Yıktı Garp emperyalizm, Şark izzeti
Komünizm silmiş, bütün din milleti...”⁴³

Muhammed İkbâl, emperyalizmin gayri insanî yönlerini gördüğü için ‘Komünizm ve Emperyalizm’ şiiriyle Marks'ı över; ancak “meleksiz bir peygamber” (dinsiz ve ateist) olduğu için de onu yerer:

“Sahibi sermâye, hem neslen Halil
Öyle peygamber ki, bilmez Cebrail!
Gizlidir karnında Hak, zahirdir o,
Kalbi mü'min; beyni hem, kâfirdir o!
Garplılar kaybetti, hem yitmiş fezâ
Garplılar hep mideden bekler sefâ
Cân vücuttan almıştır renk, koku,
Komünizm yalnız vücuttur, iş dolu...
Hem bu peygamber de dîn Hak bilmiyor
Midelerden tek eşitlik istiyor...”⁴⁴

⁴² Bkz. A.g.e., s. 108-113.

⁴³ A.g.e., s. 82.

Böyle bir hengâmda ve Doğu'nun içine düştüğü bu zilletli durumda Said Halim Paşa ile konuşulacak en önemli konu, Müslümanların Batı dünyasına doğru hızla koşmasının ortaya çıkardığı problemlerdir.⁴⁵ Batıcı bir yol takip edip laiklik, demokrasi ve ırkçılıkla bir halkı Batı'ya entegre etme aşamasında Türk toplumunun bir temsilcisini orada bulmak şair için son derece önemlidir. Şair, bu fırsatı 'Şark ve Garp' adlı şiirinde mısralarıyla değerlendirir:

*“...Yaşlıdır artık Firenk'in şu'lesi,
Göz görür olsun ölen, kalbin sesi!
Kendi kılıcından yemişken darbeyi,
Düştüler hepten kesilmiş av gibi.
Yanma, mestlik vermeyen bağ onların,
Göklerinde yok ki çağ onların.
Hep hayattan yanma oldu ateşin,
Tâze bir âlem yaratmaktır işin.
İnkılâp yapmak dilerken Mustafa,
Der ki: “Mutlak köhne resm ister cülâ!”
Ka'be'nin can örtüsünün etmez yeni,
Hem Firengin Lât-Menat'tır verdiği
Türkçe kanunlarda yok ahenklisi
Tazelik hepten, Firenk'in eskisi...”⁴⁶*

İkbal bu âlemden itibaren artık Mevlânâ'nın kendisine verdiği “Zinderûd” (yaşayan ırmak) adıyla bilinecektir:

*“Zinderud, söz et bizim taş kubbeden,
Sen bizim ol; yer ve gökten bahsedem!
Toprak amma, kutsiden aydın gözü,*

⁴⁴ A.g.e., s. 85.

⁴⁵ Aydın, “Câvîdnâme”, s. 179-180.

⁴⁶ İkbal, Cavidname, a.g.e., s. 87-88.

Müslümanlardan haberdar et bizi."⁴⁷

Irmak sembolü Goethe'nin *Mahomets Gesang*(*Muhammed'in Nağmeleri*)⁴⁸, Fuzuli'nin *Su Kasidesi*⁴⁹ ve Feqiyê Teyra'nın *Ey Av û Av*⁵⁰ adlı şiirlerinde de kullanılmıştır. Bu şiirlerin hepsinde Hz. Peygamber bu pınardan çıkan ve daha sonra bütün öteki akarsuları sinesinde toplayarak ilâhî ummana ulaşan ırmağa benzetilmiştir.

Bu felekte, şair 'Kur'an Âleminin Temelleri' adlı şiirinde 'hilafet, hükümet, mülk, hikmet' gibi temel unsurları ele alır.⁵¹

II. IV. Zühre (Venüs) Feleği

Bu felek, aydan itibaren üçüncü felektir. Güneş feleğinin altındaki iki suflı felekten ilkidir. Bu yıldız, tabiat olarak ortalama bir şekilde soğuk ve nemli olup dişi ve geceye nispet edilmiştir. İnsanların bu yıldızla bakmakla kalben ferahlayacaklarına inanılmaktadır. Yumuşak, ferah, dost, güzel yaratılış gibi özelliklerle sembolize edilir. İbn-i Arabi ve Cili'ye göre bu felekte Hz. Yusuf'a rastlanmaktadır.⁵² Şair İkbâl'e göre bu felek, eski İran tanrısı Marduh ve Arapların tanrısı Baal gibi putların diyarıdır:

*"Dîn ve küfrün harbi var, bilmez çoğu,
Cânda Zeynel Abidin yalnızlığı
Yok makamı fark eden, bilmiş yolu,
Yok sesimden başka göstermiş yolu.
Daldı deryaya çocuk, genç, ihtiyar,
Kıy'ya çıkmış, hem fakir bir yolcu var..."*⁵³

Perde yırtan, perde yakmış bir bakış,

Sen onun siten, dumandan yap geçiş!

⁴⁷ A.g.e., s. 81.

⁴⁸ Alim Kahraman, (2014). "Goethe'nin" Mahomets Gesang" Şiiri: Türkçeye Çevirileri Üzerine." *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 9, s. 105-117.

⁴⁹ Âdem Çalışkan, (2004). *Fuzuli'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Ankara: DİB Yayınları, s. 57-151.

⁵⁰ Sadinî, M. Xalid,(2012), *Feqiyê Teyran, Jiyan, Behrem û Helbestên Wi*, İstanbul: Nûbihar, Çapa 6, s. 11-115.

⁵¹ İkbâl, Cavidname, s. 91-103.

⁵² A.g.e., s. 119.

⁵³ A.g.e., s. 121.

*Gördüğün o içteki put eskimiş,
Tek be tek, onlarla ben oldum tanış;*

*Hem Baal, Merduk, Yank, Gasr, hem de Nasr;
Lat, Menat, Remham ve Gasv hem bir de Asr..⁵⁴*

*Eski rablar.. Bak vakit gelmiş, vakit!
Geldi hem dünyaya, şenlik günleri,
Din, nesep, mülk bozğudur verdikleri.
Mustâfa mumundan endişen neden?
Üflemiş, yüz Eblehep üfrükleri!
Gerçi gelmiş olsa '**La İlah**' sesi,
Kalbe sinmez, söyleyen tek dilleri!''⁵⁵*

Zulmün büyük temsilcileri firavunlar, Lord Kitchener⁵⁶'ler de burada ikamet etmektedirler. Putlar, kendi hallerinden memnundurlar; çünkü insanlar 'görünmeyen/gayb'ı bırakıp yeniden 'görünen/zahir'e tapmaya başlamışlardır:

*"Bu, inatkâr, güçlü sarhoşlar yeri;
Maddeci hem, gaybı inkârın evi!
İlki Şarktan, diğeri Garptandı yê,
Hepsi Hakkın erleriyle kavgada.
Bak bunun boynunda Asa-yi Musa,
Dervişin hançer bölüp hem yarmada...''⁵⁷*

⁵⁴ A.g.e., s. 122.

⁵⁵ A.g.e., s. 126.

⁵⁶ Sudan'da Mehdî hareketini bastıran İngiliz lordu. (Bkz. A.g.e., s. 129.)

⁵⁷ A.g.e., s. 129.

Bu yeni yüzyılda felsefi düşüncelerin, emperyalizmin, Batı aklının, dinsizlik cereyanının etkisiyle güç sarhoşu olanlar çoğalmıştır. Haklı olmayı güçlü oluşlarına bağlayan bu modern Firavunlar, gaybı hesaba katmamaktadırlar. Onlara göre bu âlemden hâkim olan zihniyet, “*Fesat çıkar, böl ve hâkim ol!*”⁵⁸ zihniyetidir:

“Emperyalizme bak, vermiş haber;

Göz ki kördür, amma görmek bahşeder!

Emperyalizm nedir taktiri? Böl!

Aldatış, tedbir de, sağlam hükme yol!

Bilgi yanlış olsa, mülk olmuş fenâ,

Yurt da tedbir, boş fikir, batıldı yâ!... ”⁵⁹

Şair İkbâl, bu felekteki gezintisinde hayalen izlediklerinden hareketle İslâm dünyasının Batı aklının kirli, haram ve zalim siyasetine mâruz kaldığını belirtir.⁶⁰ Ayrıca Müslümanlar, dini ve teknik çalışmalardan da geri kalmış bir vaziyettedir. Yarınların endişesi, muhtemel musibetler Müslümanların gözünü korkuyla bürümüşdür. Deyim yerindeyse Batı’ya mecbur, Batı’yı yücelten ve yarınlarını Batı’nın eline bırakmışlar. Müslümanlar *ırkçılık, maddî gelişme, makam ve şöhret* gibi “putlar” uğruna muhteşem iman ve ahlâk binasını feda etmişler. Şair de bu felekte bu içler acısı halden yakınıyor ve kurtuluşun dost yurdu olan Medine de yani Hz. Muhammed(sav)’in yol kılavuzluğuna tabi olmakta olduğunu belirtir:

Söyledi: “Artık Arap ruhu uyan,

Hem yaşat ecdâda uygun asrı sen!

Ey Fuad, ey Faysal, ey İbni Suud,

Ner’ye dek sisler misil, dönmek umut?

Geçmiş eski âteşi yak sinede,

Hem cihan ersin, o eski günlere.

Bathâ’nın toprağı, bir Halid doğur,

Tevhidin has nağmesin olsun okur!..

⁵⁸ A.g.e., s. 131.

⁵⁹ A.g.e., s. 131.

⁶⁰ Aydın, “Câvîdnâme”, s. 179-180.

*Ey çölün has hurma vermiş ülkesi,
Ülke bekler gelse, bir Faruk gibi!
Rengi miskten, ey inanmış âlemi,
Geldi senden, hem devam kokmak demi.
Ner'ye dek zevksiz, didinmektir hayat,
Ner'ye dek garbın olur, mukadderât!
Ner'ye gönderdin, makama ermeyi,
Deryâda inler kemikler ney gibi
Sen belalardan mı korktun? Mustafa”
Der: “Belâ dolmuş günüm olmuş sefâ!
Biz Necd'de, kervanı dost Med'ne'de
Nağme ver sen, vecde yönlensin deve.”⁶¹*

II. V. Merih (Mars) Feleği

Bu gezegen, güneşten sonra gelen felektir. Ulvi bir felek olarak nitelenen bu gezegen tabiat olarak sıcak, kurudur. Gece ve erkek nisbeti alan Merih feleği ‘neşat, şecâat, hiddet, sefâhet, kuvvet, hıyanet, inat ve riyaset’ gibi olumlu ve olumsuz müzekkerlik özellikleriyle sembolize edilmiştir. El-Ahmer (Kırmızı) olarak da isimlendirilen bu felek Hz. Yahya ve Azrail’in makamı olarak kabul edilmektedir.⁶²

İkbal mânevî yolculuğunun bu safhasında, bugün Batı âleminde görülen teknoloji ağırlıklı medeniyetten çok üstün bir medeniyetle karşılaşır. Buranın sakinleri henüz ruhlarını bedenlerine satmamışlardır. Fakat onların da başlarında büyük bir belâ vardır. Şeytan (Ferzmerz)⁶³ İngiltere’den bir kadın kaçırmış ve “siyaset” adı altında ne kadar hile ve kurnazlık varsa hepsini ona öğretmiştir:

⁶¹ A.g.e., s. 134-135.

⁶² A.g.e., s. 139.

⁶³ **Ferzmerz:** Zaloğlu Rüstem’in oğlu ve komutanlarından biri olup ‘Kötülük ancak kötülük ile temizlenir.’ düşüncesine sahiptir. (Bkz. Somayeh Easy, (2015). “Oğuzname ve Şehnâme Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı(Doktora Tezi)*, İzmir: s. 222-223)

“...Pîr-i Rûm, ehl-i nazarlar mürşidi,
“Bak, bu âlemler Merih’indir” dedi!
Sanki dünya tılsımından renk, koku,
Çok şehir var, köy, deniz, köşk dopdolu!
Orda sâkinler, bütünden ehli fen,
Cân, vücûd ilminde bizden üstün gelen!
Vakt, mekân yönlendirirler çok iyi,
Hem fezâ hakkında onlar bilgili...⁶⁴
Hep fenalık emreden Ferzmerz bile,
Berhiyâ ardında koşmuş cennete!
Der ki: “Hem sen burda kalmışsan niye,
Bir ömür Allah’a mahkûmsun yine!
Bir cihân vardır makamından yüce,
Onda bir ânlık bahar, cennet bile!...⁶⁵
...Sözde âteş, gözde nemlenmez nemi,
Arzûnun sürurunun nâmahremi!
Sine gençlik coşkusundan pek uzak,
Aynası kör, bir resim vermez ki bak!
Aşk ve âşkın âyininden bîhaber,
Serçe, aşkın şahini kovmuş meğer!
Söyledi bak o hekîmî nüktedân,
“Kız Merihli olmamış hiçbir zaman!”⁶⁶

İkbal’in Merih mitine göre Berhiya, dünyevî Âdeme müsavidir; ama Ferzmerz isminde gösterilen varlık da şeytanın temsilidir.(Bkz. Annemarie Schimmel, (2012). *Muhammed İkbal*, (Çevirmen: Senail Özkan), İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 185)

⁶⁴ İkbal, Cavidname, s. 140-141.

⁶⁵ A.g.e., s. 145.

⁶⁶ A.g.e., s. 153-154.

Muhammed İkbâl'in bu felekte bahsettiği kadın ve siyaset, Batı'nın Doğu'ya ve Müslümanlara galip gelmek için kullandığı iki güçlü silahtır. Buradaki kadın, peygamberlik iddiasındadır. İkbâl, bu Merihli kadın sembolüyle aslında Avrupa'nın aşk anlayışını ve kadına bakışını eleştirmektedir. İslam'a göre İlahi bir duygu olan aşk, Batı'da iki cins arasındaki bir şehvet ilişkisi olarak bilinmektedir. Romantizm, realizm, sembolizm gibi Batı kaynaklı edebi akımların etkisiyle kaleme alınmış '*roman, hikâye, tiyatro, şiir ve senaryolara*' bakıldığında aşk ögesi olarak öne çıkarılan cinsel bir algı ve hayattır. Batı emperyalizmi kendi bu düşük fikrini ve şehvete düşkünlüğünü Müslüman toplumlara taşımakla dünyayı ahlaki bir erozyona maruz bırakmaktadır.

Bugün Avrupa'da aile kurumu alt üst olmuştur, evlilik müessesesi çökmüştür, ahlakilik küçümsenmektedir. Batılı hayat tarzıyla yetişen bir kadın sadakat, iffet ve vefa duygularından uzak olup maddeye, moda ve şehvete esir, bencildir.

Kadın ve siyaset, Batı'nın son iki asır en güçlü iki silahıdır. Müslümanlar, bu iki asır boyunca Batı'yla olan kavgalarında ilk ve en önemli üstünlüğü Batılılaşma arzusuyla Batı'ya kaptırdılar. Batılılaşma arzusuyla daha çok kadın, merkeze alındı. Feminizm ve özgürlük yalanlarıyla kadın, annelik duygularından ve tesettürden arındırıldı. Geçen on yıllar içinde ne özgürleşen ne erkekle eşitlenen(!) ne de kadınlığı üzerinden değer almış bir kadın vardı. Batı'nın kadınlıkla ilgili bütün tanımlamaları, çalışmaları, eserleri, platformları kapitalizm, sosyalizm, emperyalizm ve çağdaş görünenlere bir reklam malzemesi olmaktan öte sonuç vermedi. Batı kadını hayâ ve iffet yönüyle köreltti, emellerini ve nefsi arzularını kadın üzerinden daha rahat bir şekilde gerçekleştirdi. Batı toplumu, her zaman kadını hor ve hakir görmüş, bir mal gibi değerlendirmiş, bazen de kadını ruhunu şeytan ve kötülük kaplamış bir varlık saymış ve kadını kendi iktidar ve menfaatlerini koruma adına siyasi malzeme yapmaktan çekinmemiştir. Kadının cinsel cazibesi ve bedeni üzerinden nice şeytani faaliyetler icra etmiş, çirkin niyeti deşifre olmasın diye de bunu 'kadının özgürleşmesi, Kadın hakları/ Feminizm' adına da meşrulaştırmıştır.

Arapça kökenli bir sözcük olan siyaset, aslında '*eğitme, terbiye etme, toplumsal dinamikleri adalet eksenli tesis etme*' anlamındadır. Siyaset, anlamına uygun yapıldığı zaman adil, aslından sapıldığı zaman da zalimdir. Bediüzzaman Said Nursi ve birçok âlimin imtina ettiği, siyasetin bu ikinci zalim yönüdür. Batılı bir kavram olan politika, siyasetin bu ikinci yönüne tekabül etmektedir. Batı menşeli bir kavram olan politika, bir amaca varmak

için karşısındakilerin duygularını okşamak, zayıf noktalarından ya da aralarındaki uyumsuzlıklardan yararlanmak gibi yollara başvurur ve bunu meşrulaştırır.

Merihli bu kadın peygamber, bir Feminist gibi düşünmektedir. Ona göre dünyaya kadın hâkim olmadıkça, hatta erkeklerin dünyaya gelmesi önlenmedikçe huzur olmayacaktır. Bu düşünceyi ‘Merihli Peygamber Hatunun Beyanı’ başlığı altındaki mısralarda açıkça görüyoruz:

...Hem ezilmek, hem büzülmek, mekr, hile;

Yanmalar, dert dökme, dönmüş cilveye!

Gerçi kâfir, bir kadın etsin seni,

Müptelâ eyler çoğaltır derdini.

Onla olmak, hep hayâtın derdidir,

Ayrılık baldır ve vuslat zehridir

Hem bükülmüş bir yilandır kıvrılan

Kaç ki ondan, olma artık zehr alan.

Annelikten, soldu yüzler annede

Bahtiyardır hür olup, ersiz ise...⁶⁷

...Hem çocuk doğmak murat olmaz bize,

Farz-i âyin oldu, öldürmek bile⁶⁸

... Erlerinden ayrılış, tevhid sana,

Kolla kendin, gitme erkekten yana⁶⁹

Yine bu felekte bilim ve teknoloji den bahsedilir. Bilim ve teknoloji asıl olarak insanlık için yararlıdır ve fayda taşımaktadır; ama bilim ve teknoloji kurnaz ve hilekâr siyaset yüzünden yıkıcı hale gelmektedir. Batı medeniyeti üzerinden bu durumun derin bir tahlil ve tenkidi Mevlânâ'nın diliyle yapılır:

...İç yanıştan fen, ilimler çıkmada,

⁶⁷ A.g.e., s. 155-156.

⁶⁸ A.g.e., s. 156.

⁶⁹ A.g.e., s. 157.

Zülfü çılgıny, ilim fişkirmada.

Yoksa âşk âdabı, dîn bulmaz kemâl;

*Dîni, âşk ehli bulursan, ondan al!*⁷⁰

II. VI. Müşteri (Jüpiter) Feleği

Bu gezegen, güneş sisteminin en büyük gezegenidir. Müşteri yıldızı, saadet saçıcı olarak tanınmıştır. Tabiatının uysal ve adaletli oluşundan, ona en kutlu, en mübarek isimleri takılmıştır. Müşterinin tabiatı ılımlı bir sıcaklık ve nemliliktedir. Bu sebepten ona, saadet adı verilmiştir. Bu yıldızın vasıfları dil ve ilim, hilm ve hayâ, cömertlik ve alçak gönüllülük, akıl ve iffet, güzel ve manalı konuşmadır.⁷¹ Hazret-i Musa'nın bu felekte olduğu söylenir.⁷²

Şair burada Hallâc-ı Mansur, "Gâlib" mahlasıyla tanınan Türk asıllı İranlı şair Mirza Esedullah Han ve 1852'de İran'da idam edilen Kurretulayn Tâhire gibi büyük sûfî ve şairlerle karşılaşır. Zinderud şair İkbâl, bu felekte bu üç şahsiyetle diyaloglar halinde gelişen bir sohbet içindedir:

"...Ben semâya başlamıştım bakmaya,

Yaklaşır bir yıldızı gördüm bana.

Heybeti, hem akli baştan aldı bak,

Başkalaştı tez, çabuk, yan, ön, uzak!

Önde gördüm üç temiz rûh sahibi,

*Bağrının oddan erir yer, mum gibi..."*⁷³

Gâlib ile şiir üstüne konuşur:

"Devirsek biz, nedir kanunu âsuman,

Kazayı bir kadeh ettik şaraplardan.

Çavuş kudret taşır olsun ne korkum var,

*Geçin bahşîşi, koy olsun, hakanlardan..."*⁷⁴

⁷⁰ A.g.e., s. 158.

⁷¹ Aydın, "Câvîdnâme", s. 179-180.

⁷² İkbâl, Cavidname, s. 161.

⁷³ A.g.e., s. 163.

Hallâc'la olan sohbet daha uzun ve daha faklıdır; çünkü şaire göre Hallâc, ayağının altında ateş bulunan âşıkların önderidir:

*“...Ve âşka âkil büyüü ordu gönderir amma,
Ne korku var, gönül ey, âşkta tenhâ olmaz ki!
Ne yol bilen ne makamdan da sen, haberdarsın,
Süleymâ'nın⁷⁵ sazı bu, hangi nağme olmaz ki!
Hikâye et yine timsahların avından sen,
Bizim kayık deme, bilmezdi deryâ olmaz ki!
Ben böyle, yol alana olmuşum mürid, aslâ;
Benim bu yolda, deniz, dağ, çöl yoksa, olmaz ki!”⁷⁶*

Hallac ve onun gibi tasavvuf ehline ve Allah aşkıyla yanıp tutuşanlara cennette emin bir yer teklif edilse de onlar lisan-ı halle Yunus'un dediği gibi şöyle derler:

*“Cennet cennet dedikleri / birkaç köşk ile birkaç huri
İsteyenlere ver onları / Bana seni gerek seni”⁷⁷*

Kâinat ve varlık âlemi, hürlük algısıyla hareket edenler için içinde bir sonsuzluğu barındırır. Cennet mükâfatıyla veya cehennem korkusuyla bu aşkın duyguya son vermek yaratılış ve hareketin sahibi olan Allah'a ibadeti hür olmak olarak bilenler için bir kayıttır. Ebedi hayat, kayıt ve sınırlardan beridir. Olayları bilme ve değerlendirme yönüyle kulun iradesi Allah'ın külli iradesine oranla hiç hükmünde bir cüzdür.

Batı, akıl ve mantığın; Doğu, gönül ve hissiyatın temsilidir. Birinde doğruluk faraziyelerle yoğrulmuş felsefe ve ideolojidir, diğesinde doğruluk hayal ve melankoliyle örülmüş ideal ve mistisizmdir. Hakikat ise bu ikisinin birleşimiyle tecelli eder. Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç, bu konuyu ele alırken şunları söyler:

*“...Dünya görüşlerini üç kümede toplayabiliriz: Maneviyatçı, maddiyatçı ve İslâmî.
Bunlar şuur, tabiat ve insan olarak adlandırmaya alışık olduğumuz mahut üç esas*

⁷⁴ A.g.e., s. 166.

⁷⁵ Arap edebiyatında sevgiliye verilen isim. (Bkz. A.g.e., s. 165'teki 3. dipnot)

⁷⁶ A.g.e., s. 165.

⁷⁷ Turan Bozkurt, (2011). *Sevgi ve Aşk Çağlayanı Yunus Emre*, İstanbul: Yılmaz Basın Yayım, s. 112.

mümkünata tekabül ediyor ve bunların projeksiyonlarıdır. En eski zamanlardan bu güne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Bunların birincisine göre, yegâne veya esas varlık ruhtur, ikincisine göre maddedir. Üçüncüsüne gelince, o ruh ve maddenin bir arada varoluşundan ortaya çıkmaktadır. Çünkü yalnızca madde olsaydı, materyalizm tek tutarlı felsefe; maneviyat ise tamamen mânâsız bir tutum olurdu. Diğer yandan eğer ruh varsa, o zaman insan da vardır ve maneviyat ile ahlâk olmadan insan hayatı mânâsızdır. En yüksek şekli insanda sergileyen ruh-madde birliği prensibinin adı ise İslâm'dır...⁷⁸

İlim, her şeyi aklın terazisi ile tartar. Aşk, ilahi tecelliyi bulmakla değerlenir. Yanılmaya mahkûm olan aklı gönülle birleştirmek gerekir. İlim ve aşkla yani akıl ve kalple yoğrulan, ikisini mecz ederek ferasetle bakan arif insanlar olayları doğru değerlendirebilir. Allah'ın ayetlerinin sonsuz olduğu bir âlemde âşık bir yerde nasıl kapanıp kalabilir, dolayısıyla onlar bu duygu içinde daimî bir hareket halini tercih etmişlerdir:

“...İlme korkmak, hem ümit olmuş dayak,

Âşkta yoktur bir ümit, bir korku bak!

İlme korkmaktır celâli kâinat,

Âşkta gark olmak, cemâlî kâinat!

Mevcudâ, hem mâziye bakmış ilim,

Âşk diyor: “Âfîye bak sevgilim!”

Bilgi, anlaşılmış dururken, cebr ile,

Çâresi; cebrden, sabırdan başka ne?

Hüdür âşk, elbet çalışkan, hem sabur;

Varı bulmak üzre, âşk olmuş cesur!”⁷⁹

İnsan yaratılışı itibarıyla hayra da şerre de, iyiliğe de kötülüğe de müsaittir. Hayrı da şerri de yadırgamaz bir yaratılıştadır. Böyle olmakla beraber insana, fücurun kötülüğü, takvanın iyiliği de bildirilmiştir. Gerçekten insanın kalbine her zaman, melek ve şeytan

⁷⁸ Aliya İzzetbegoviç, (1993). *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, (çev. Salih Şaban), İstanbul: Nehir Yayınları, s. 11.

⁷⁹ A.g.e., s. 169

tarafından bazı şeyler getirilir. Eğer kalpte kötülüğe doğru belli belirsiz bir gizli ses işitilirse, bilinir ki, o fısıltıyı yapan şeytandır. Gizli ses de onun vesvesesidir. İnsan, yaratılışı itibarıyla şehvete düşkün, bütün kuvvet ve cihazlarını o yolda kullanmaya haristir. İnsanın varlığına nefis hükmedecek olursa, onu kötülöklere sürükleyeceği muhakkaktır. Şeytanın bu konuda mühim bir rolü vardır. Şeytanın insana düşmanlığı, Hz Âdem (a.s) ile başlamıştır ve onunla yaşıttır. Allah, bu konuda şöyle buyuruyor:

“Ve biz demiştik ki, ey Âdem, sen eşinle cennette sakın ol. Onun nimetlerinden ikiniz de bol bol yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa (nefislerine) zulmedenlerden olursunuz. Nihayet onları (Âdem’le Havva’yı) şeytan bir (desiseyle) cennetten kaydırđı ve içinde buldukları nimetten onları çıkardı. Biz de: Birbirinize düşman olarak buradan (yere) inin, yeryüzünde sizin için bir vakte (ömrünüzün sonuna kadar) yerleşmek ve menfaatlanmak vardır demiştik.”⁸⁰

İkbal, bu üç şahsiyet dışında bu felekteki yolculuğunda şeytanla da karşılaşır. Buradaki şeytan, dertlidir; çünkü insanı bin türlü hile ve desise ile kandırmak, hak yoldan saptırmak şeytanın asıl işiyken insanların kolay bir şekilde ona kanması onu şaşırtmaktadır. O, büyük bir kolaylıkla zafer üstüne zafer kazanmaktan mustarıptır. İnsanlar artık onu yormamakta, her istediğini yapmaktadırlar. İkbal’in dilinden şeytan derdini şöyle anlatır:

*...Ekmişim feryâdı çıkmış şu ’leler,
Mecbur olmaklık verir tercihe yer!
Ben ki çirkinlik nedir, göstermişim,
Ben ki tercih, terkte zevkler vermişim.
Âteşinden gel de kurtar sen beni;
Bu işin çöz ilmiğın Âdem’e mi!
Sen gelip düştün benim baştan ağa,
İsyan etmek fırsatı verdin bana.
Bir yiğit himmetle dünya ömrü sür,*

⁸⁰ Bakara Süresi; 30-35. Ayetler.

*Kardeşim gel, sen de benden ayrı dur!*⁸¹
Ey hatanın Rabbi, ey Rabbi sevâp
Olmuşum âdemle söyleşten harâp!
Hiç çevirmez kimse, hükmünden başı,
“Ben” de gürmes, bulmamış öz uğraşı.
Toprağı bilmez ki, isyan zevki ne;
Kibriyânın şu’leyi bilmez yine!
“Haydi, tut!” der avcıya av her zaman,
İsteyip yanmış olandan eleman
Böyle avdan gel n’olur kurtar beni;
An benim sen dün ki taâtımı!
Himmetim yüksek, döner alçaklığa;
*Vay bana, hem vay bana, hem vay bana... ”*⁸²

İkbal, bu âlemi anlatırken şiirlerinde ele aldığı asıl tema, aşk yolunda, insan-ı kâmil olma uğrunda acı çekmenin, musibete duçar olmanın insan benliğinin idrak ve takviyesi üzerindeki derin etkileridir:

“...Önce Allah resmini at canına
Hem cihânlar atmaya gelsin sıra!
Olsa dünyamızda cân nakşı tamam,
Hakkı görmek, halka mal olmuştu hem!
Mutlu insandır o, bir tek “hû” dese,
Hem dokuz eflâk tâvâfın etmede
Vah o derviş bir “hû” çekmiş sonra da,
Hem dudak örtmüş, nefes yok ortada!

⁸¹ A.g.e., s. 192.

⁸² İkbal, Cavidname, s. 194.

Kim ki Allah hükmü icrâ etmedi,

Yer yulaf, ekmek, cihâd var gitmedi...⁸³

II. VII. Zühal (Satürn) Feleği

Zühal (Satürn) feleği yedinci göktedir. Yeryüzüne en uzak seyyâredir. Astroloji ilminde ona uğursuz, yumsuz denilmiş; “nahs-ı ekber” yani büyük uğursuz adıyla anılmıştır. Kuru ve soğuk tabiatlı olan Zühal’e bakmak insana keder ve üzüntü verdiği inandırılmış ve bu yıldızla tembel, kafasız, cimri, korkak, bilgisiz, ahmak, yalancı gibi sıfatlar takılmıştır. Dostları, ‘Utârid ve Zühre; düşmanları ise Güneş ve Ay’dır. Çarşamba gecesi ve Cumartesi gününe hâkim olan Zühal’e, yedinci kat gökte âleme nezâret ettiği için “bekçi” anlamında “Pâsbân” denilmiş; siyah renkli olduğu için Hindîlere benzetilmiş ve “Hindû-yı Sipîhr” adı verilmiş; diğer felekleri yukardan gözlediği için de “Dîde-bân-ı Felek” olarak ifade edilmiş; ayrıca feleğin postacısı anlamına gelen “Berîd-i Felek” de bu yıldızın isimleri arasında yerini almıştır. Zühal yıldızının etkisinde olanlar ise genellikle, asık suratlı, çirkin, vesveseli, iri cüsseli, geçimsiz ve yalnızlığa düşkün olurlar.⁸⁴

İslam dinine göre dünya bir imtihan yurdudur. Hayat, ecel denilen bir sona mahkûmdur. İnsan kendisine verilen iradeye bağlı olarak istediği hayat şeklini seçebilir. Tercihinin bir sonucu olarak ya Cennete ya Cehenneme girecektir.⁸⁵ Cehennem; kâfirler, müşrikler, münafıklar, müstekbirler (büyüklenenler), imtihanı kaybeden günahkârlar ve fasıklar, Allah’ın ayetlerini gizleyenler, ayetlerle alay edenler içindir.⁸⁶

Fert ve toplumun, varlığını mutlu bir şekilde devam ettirmeleri, içinde özgürce yaşayabildikleri bir toprak parçasıyla mümkündür. Bu toprak parçası, uğruna nice savaşların yapıldığı, kanların ve canların verildiği kutsal coğrafya, vatanıdır.⁸⁷ İslam’a göre vatan sevgisi, iman sevgisiyle büyük bir anlam kazanır. Vatanın, hukukî bir varlık olarak ayakta kalması, kurum ve vasıtalarıyla “insan için var olan” devletle gerçekleşir. Vatanı ve

⁸³ A.g.e., s. 185.

⁸⁴ Şerife Akpınar, (2012). “Lâmi’î’nin Vâmık u Azrâ Mesnevisinde Astrolojik Unsurlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(12), Konya: s. 169-202.

⁸⁵ Bekir Topaloğlu, (2000). “Cehennem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 7, s. 231.

⁸⁶ Konuyla ilgili olarak ilgili şu süre ve ayetlere bakılabilir: 2/81, 2/174, 3/131, 5/72, 9/68, 17/39, 40/60, 20/74...

⁸⁷ Bayram Ali Çetinkaya, “Aile, devlet, vatan ve ümmet bilincini yok eden ihanet”, <http://www.mirathaber.com/prof-bayram-ali-cetinkaya-aile-devlet-vatan-ve-ummet-bilincini-yok-eden-ihanet-79-1222y.html>, Erişim: 26.06.2018.

devletsiz olmak, “kimlik”siz olmak gibidir. Bu kimliksizlik, anne-babasını ve bütün yakınlarını kaybetmiş, yalnız ve kimsesiz bir ruh halini insana verir.

Bazı insanlar, vardır ki cürümleri, zulümleri ve kötülüklerinin fazlalığından dolayı kendileri için “*Cehennem bile kabul etmez.*” denilir. İktbal de vatan hainlerini bu şekilde değerlendirir ve İktbal’e göre Cehennem bile reddettiği türden hain ve sefiller bu felekte dolaşmaktadırlar. Muhammed İktbal, Mîr Sâdık ve Mîr Câfer’i, cehennem azabının bile kendileri için az geldiği kişiler zümresinde zikreder; çünkü bu iki kişi düşmanla iş birliği yapmış, vatanlarına ihanet etmişlerdir.

Her yerde ve her millet de insanına, toprağına, değerlerine ve inancına ihanet eden vardır. Haçlı zihniyetinin temsilcisi olan Batı, daima bu hainleri kullanmıştır. Şair İktbal, bu felekteki gezintisinde Batı’yı bir beyaz put olarak tanımlar. Bu put, savaşlar, darbeler ve hilelerle deyim yerindeyse kendi Rablığını ilan etmiştir.⁸⁸ Bugün ABD, AB’nin sair ülkelere olan tahakkümü; küresel algının kapitalist etkilerini göz önüne getirdiğimizde bu putlaşmanın bir realite olduğu görülür. İrkçılık ve Batılılaşma arzusu Fransız İhtilali’nden sonra Doğu toplumlarına bir hastalık olarak bulaştı. Meşrutiyet idaresinden bu yana Türk, Arap, Fars ve diğer toplumlar içinde Müslüman görünömlü birçok ulusalcı hain ortaya çıktı:

*“...O, kıyamet görmeyenler menzili,
Yakmaya, sunmuş cehennem nefreti
Köhne çift tağıtu var kavmiyetin,
Ruhunu öldürdü bu çift, milletin!
Bu Cafer Bengal, Dekanlı Sıddık o,
İnsanın, dinin, vatanın aybı: bu!
Hep ümitsiz, hem kabulsüz, yok murat,
Yaptığından buldu millet fesât!
Çözdü millet, çözdü millet bağıni,
Yıktı hem mülk, din, makam otağıni!
Sen, bu Hindistan nedir, bilmez misin?*

⁸⁸ Bkz. İktbal, Cavidname, 1334. Beyit, s. 206.

Kalbe yer etmiş o, çok izzetlinin... ”⁸⁹

Bu felekteki gezintide İkbâl, Hindistan’ın ruhu ile karşılaşır. Hint toplumu esas alınsa da İkbâl burada aslında Doğu toplumlarını ele alır:

“Çatlayıp gök, çıktı asil bir peri,

Kendi kaldırmış yüzünden perdeyi!

Onun alnında ateş, hem de nûr

Çifte göz dolmuş onun, bitmez sürur...

Der ki Rûmî: “İşte Hind’in ruhu gör!

Feryâdımdan ruha hep ateş düşer!”⁹⁰”

Doğu toplumları, gelenekçi bir tavır içinde mâzilerine taassup derecesinde bağlıdırlar. Bu durum, şair tarafından kabul görmez ve eleştirilir. Bir toplumun dünün kültürel mirasına talip olması doğaldır; ama bu mirasa katı bir gelenekçilik içinde tabii olup insanlığın ortak birikimi olan ilmi, teknik, edebi ve sanatsal ilerlemelerden istifade etmemek yanlıştır.

Katı bir gelenek anlayışı onların yarınlarına ufuk olabilecek, geleceklerini aydınlatacak olan fanuslarındaki alevi söndürmüş ve ananeye ifrat derecesine varan bağlılık onlara eski örneklerden bir hapisane yapmıştır. Onlar, kendi sınırlarını, imkân ve kabiliyetlerini unuttuklarından artık kendi sazlarını çalamamakta; başkalarının davul tokmaklarıyla taklitçi bir körlük içinde düşe kalka yürümektedirler. Öyle ki kadercî bir anlayışın getirdiği acizliği ‘sabır’ olarak görme ve idare mekanizmasını da ‘cebir’le sürdürme onlar için bir yaşam felsefesi olmuştur:

“...Kendi sırrından haberdâr olmayan,

Öz sazından hem nasıl olsun çalan.

Gönlü hep mâzîye bakmış, bağlamış,

Sönmüş âteşten de kalbi dağlamış.

El ayağın bağı ondan gelmede,

Faydasız yanmağım, ondan gelmede!

⁸⁹ A.g.e., s. 200.

⁹⁰ A.g.e., s. 202.

*Kendi kendinden de hep geçmiş gibi,
Eski örnekler olur, bir haps evi!”⁹¹*

Körü körüne maziye uymak insanın ufkuna, çalışma azmine, üretme yönüne ve ilerleme arzusuna vurulan bir prangadır. Cebir ve zor, zalim yöneticinin elinde bir silah olur. Bu silah mazluma dipçik, fakire hor bakış ve girişimci insana barikat olur. Böyle bir algı, yaşam felsefesi toplum için felaket getirir; insanlar monoton bir gidiş içinde aynılışır, mekanik bir robota dönüşür. Keşkeler içinde hep nostaljik bir terennüm Doğu'nun cennet yurdunu cehennemi bir iklime dönüştürür:

*“Varlığından dertli; insanlık payı,
Asrımız bilmez temiz, pis olmayı!
Gec fakirlikten ki, çıplak eylemiş,
O fakirlik hoş ki; sultansın demiş!
Hem cebirden, hem sabırdan elemân!
Cebreden, mecbur için cebr; zehr olan...”⁹²
Bir değişsin etrafında renk, koku;
Hep değişmiş âdeti, din duygusu.
Evvelâ bir secdegah bulmuş olan,
Şimdi olmuş oldu mâbudu: Vatan!”⁹³*

II. VIII. Felekler Ötesi

Cavidnâme, İkbâl'in tasavvufi bir bağlamda mistik bir düşünüş içinde feleklerdeki manevi bir yolculuğudur. Bu yolculuk, İkbâl için göklerin farklı katmanlarında gönül, akıl ve realitenin mecz edildiği bir miraçtır.

“Miraçtaki bu irtifa hem kozmolojik hem de psikolojik olarak anlaşılabilir. Ruh, yedi feleğin ayrı ayrı hususiyetlerini görüp nihayet ilâhî huzura varır veya bu feleklere mutabık olan hâleti ruhaniyeden geçerek tasfiye edildikten sonra ilâhî müşahedesine veya fenafillâha

⁹¹ A.g.e., s. 202-203.

⁹² A.g.e., s. 203.

⁹³ A.g.e., s. 204.

erir. Miraç motifi bilhassa bütün mistik cereyanlarda seve seve kullanılmıştır. İkbâl'in de, özellikle bu eserinde bu yolculuk motifini kullanması, O'nun, bir mistik olduğunu gösteren kuvvetli bir işarettir. Mistikler için, sırrı ifşa etmek büyük günahdır; onların çoğu, Mansur Hallaç'ın idamını, İlahi sırları ifşa etmesinin cezası diye telâkki etmişlerdir. Peygamberane tip, dünyanın çatışmalı atmosferinde her an tekbiri yüksek sesle bildirir... İkbâl'in mistik tecrübesi, eriyen âşığın kederini söyleyen ve maşukuyla vuslatta birleşmek arzusunu terennüm eden tatlı sözlerin yerine, insanı faaliyete getirir, hem ferdin hem de milletin vazifelerini hatırlatır. Yumuşatan yalancı bir mistisizmin izlerini değil, yanan bir peygamberliğin damgasını taşıyan, İslamiyet'in asıl fikirlerini canlandıran bir mistik tecrübedir."⁹⁴

Burası artık felekler ötesidir. İnsan-ı Kamil mertebesinin sembolü konumundadır. İnsan-ı kamil'de en büyük mertebe 'abduhu'dur. Batı filozofları, kendi arzularını ve madde ötesini aşacak bir olgunluğa sahip değiller. Onlar, bazı doğrulara ulaşmış olabilirler; ama bu doğrular, hakikat elbisesine bürünmediği için yavandır. Doğu düşünürlerinin genellikle esin kaynağı aşk ve vahiydir. Vahiy, doğrulara erişmede insanı İlahi buyruklarla buluşturur ve insan 'kul olma' onuruyla hakikatlere erişebilir.

Felekler ötesi yolculukta da hakikati bulma arayışında Batılı filozoflar ile Doğulu düşünürler arasında zımnî bir mukayese vardır. Felekler ötesinde karşılaşılan en önemli sima, Alman filozof Nietzsche'dir. Nietzsche'nin 'Übermensch' nazariyesi ile İkbâl'in 'İnsan-ı Kamil' motifi arasında derin bir farklılık vardır.

Nietzsche, burada 'kalbi mümin, kafası kâfir olan'⁹⁵ ve 'darağacı olmayan Hallâc' olarak tanımlanır⁹⁶; çünkü bu filozof her şeyi akılla ölçen, aşkı kapıdan içeri sokmak istemeyen, dini bile bir törenden ibaret sayan Batı'nın ürünüdür. İkbâl'e göre o tevhidin tüm ilahları reddeden makamı 'Lâ'ya erişmiş; ama Allah'ı ilah ettiren 'İllâ'yı söyleyip tevhide varamamış. Bu, onun ve diğer Batılı filozofların 'abduhû' makamını bilmemesinden kaynaklanmaktadır:

“...Sormuşum Rûmî'ye: Kimdir bu deli?

Söyledi: O işte Alman bilgini!

⁹⁴ Bünyamin Gülmez, (2008). *Muhammed İkbâl'de Mistik Tecrübe*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir: s. 71-72.

⁹⁵ Bkz. İkbâl, *Cavidname*, s. 84, 535. Beyit.

⁹⁶ Bkz. A.g.e., s. 212, 1357. Beyit.

*Çift cihân üstünde vardır bir yeri,
Bu neyin var eskilerden nağmesi!
Dar-ağaçsız, iş bu Hallac bil ki sen,
Eski sözler başka türden söyleyen!
Söz pürüssüz fikri yüksek üstelik
Söz kılınıc Garbi etmiş, çift bölük!...⁹⁷
Su ve topraktan da, çıkmak istedi,
Kalp bağından meyve almak istedi.
Varlığı, hem kibriyâlık mevkide,
Bu mekân mantık ve hikmetten öte!
Bir işaret şevkidir “Ben”den hayat,
“Lâ ve İllâ” “Ben” için bir makamât!
“Lâ” da o, “İllâ”ya aslâ gitmemiş,
Hem makamı “Abduhu”yu bilmemiş!’⁹⁸*

İkbal, ‘abduhu’ makamını bilen biri olarak artık Firdevs cennetine hareket eder. Burada artık anlatılan, tasvir edilen maddenin ötesi, somuttan farklı, gözlerin idrakten aciz kaldığı mana âlemdir, gayb güzelliğidir. Terazinin bir kefesinde akıl, kıyas ve mantık gibi Batı dünyasının ölçüleri, filozofların dayanağı diğer kefesinde kalp, his ve deruni tecrübeler gibi Doğu mistisizminin mikyasları vardır. Şair, bunları karşılaştırır:

*Kâinatın tüm sınırından geçmişim,
Hem cihetsiz bir cihâna inmişim!
Bu cihanın yok sağı, yoktur solu;
Bulmamıştır burda gün, akşam yolu!
Karşılaştık, söndü idrakin mumu,
Sözlerim, mânâyı heybetten ölü!...⁹⁹*

⁹⁷ A.g.e., s. 212.

⁹⁸ A.g.e., s. 214.

*Kalp nedir? Renksiz ıtırsız kâinat,
Renk, ıtır yok dört cihetsiz kâinat.
Sakin elbet, durmayan kalp, devreden;
Hal ve fikrin âlemdir kalp denen!
Koştu gerçekten akıl bir gerçeğe,
Yolsuz elbet, yok adım, yok naklide!”¹⁰⁰*

Yolculuk bu minval üzere devam eder. Keşmir halkının manevi önderi ve Lahor Valisi Abdüssamed Han’ın kızı olan Şerefünnisâ’nın sarayına gidilir ve orada Keşmir’in dertleri dile getirilir¹⁰¹. Ardından adaletin, dengenin ve maddi gücün sembolü olan kılıcın Kur’an’la bulunmasının şart olduğu ifade edilir:

*“Gövde, Kur’an’dan yanıp pâk olmada
Geçmemiş bir an tilâvetsiz boşa!
Elde Kur’an, belde çift dil bir pala,
Hep vücud his, kalbi sarhoş Allah’a
Hem kılıç, Kur’an ve halvet hem namaz,
Mutlu oymuş, bir ömür; hepten niyâz!”¹⁰²
Bir kılıç, Kur’an yeter mü’minse kim;
İşte türbemçün yeter bunlar benim!”¹⁰³*

Felekler ötesinde ayrıca Ali Hemedânî, Molla Tâhir Ganî, Nâdir Şah, Hind Şairi Bartrihari, Abdali ve Tîpû Sultan’la sohbet edilir.¹⁰⁴ Özellikle bu devlet adamlarıyla yapılan konuşmalarda Türkler, İranlılar ve Arapların Batı medeniyetinin cazibesine kapılmalarının tehlikelerine işaret edilir. Hayat, bir mücadeledir. Dalgalar nasıl birbirini itiyorsa insanlar da birbirini hep ileriye doğru itmeli, doğru bir şekilde yürümeli, hareket alanını artırmalı,

⁹⁹ A.g.e., s. 215.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 215-216.

¹⁰¹ A.g.e., s. 218-220.

¹⁰² A.g.e., s. 219.

¹⁰³ A.g.e., s. 220.

¹⁰⁴ Bkz. A.g.e., s. 221-260.

insanlar arasındaki bu hak-batıl mücadelesi büyüyerek devam etmelidir.¹⁰⁵ İkbâl çok meşhur olan şu beytini burada söyler:

“Çok çabuk ol, hem vuruş olsun da sert;

Yoksa, âlemlerde bahtsız oldu fert!”¹⁰⁶

Mazlumun ahı hiçbir zaman yerde kalmamıştır. Zalimler, her zaman bu ah’larla mahv olmuşlardır. İkbâl, bu inançla İslâm’ın yarınlarının güven içinde olacağı ümidi taşımaktadır:

“Saltanat, nazik kabarcıktan daha,

Hem dayanmaz bir nefes, hem âhlara

Hem umumun takdiri tek sesde var,

Bir sedâ, millet yapar, millet yıkar!”¹⁰⁷

Hüriler Zinderûd’dan bir süre kendileriyle kalmasını rica ederler. Ateş ve şiir sahibi Zinderûd kalamayacağını söyler; çünkü o âşiktir ve âşık “ibn sebîl”dir (gezgin).¹⁰⁸ Nihayet huzura doğru yolculuk başlar. Cebrâil mi‘racın son halkasında Hz. Peygamber’i nasıl yalnız bıraktıysa Mevlânâ da Zinderûd’u yalnız bırakır. İnsan ilâhî huzura tek başına gitmek durumundadır. Burada Cemâl’in nidasını duyar. Kendisine ilâhî tecellî, Allah-insan ilişkisi, insanın nasıl bir varlık olması gerektiği hususunda bilgiler verilir. Sonra Celâl’in tecellisine nâil olur...¹⁰⁹

II. IX. Cavid’e Hitap

Cavid’e Hitap, Cavidname ile birlikte neşredilse de ayrı bir kitaptır. Asıl adı *Hitâb be Câvîd* adlı bu hitabede İkbâl, feleklerde ve ötesinde yaptığı manevi bir yolculuğun ardından oğlu Cavid’in şahsında yeni kuşağa yol göstermeye çalışır.

Cavid’e Hitap, nasihatname tarzında bir eserdir. Nasihatnameler, ahlaki ve öğüt içerikli olup İslâm düşüncesi ve edebiyatında önemli yer tutarlar. Nasihatnameler, çoğunlukla

¹⁰⁵ A.g.e., s. 232.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 224.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 233.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 260-262.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 262-273; Aydın, “Câvîdnâme”, s. 179-180.

‘siyasetname, mev’ize-name, hikmet, pend-name, vasiyetname, ibret-name’ gibi isimlerle kaleme alınırlar.¹¹⁰

Nasihat geleneği Hz. Âdem’den Hz. Lokman’a, İmam Gazali’den Nabi’ye ve oradan birçok âlim, bilge, idareci ve ebeveyne kadar yer edinmiş köklü bir terbiye usulüdür. Şairler ve yazarlar da okuyucunun ahlaki olgunlaşmasına katkı sunmak ve fikirlerini aktarmak gayesiyle nasihatname adını veya başlığını taşıyan örnekler kaleme almışlardır.

Nasihatnameler daha çok toplumsal mesaj içeren eserlerdir. Babadan oğula nasihatname özelliği taşıyan eserler nasihatçinin ve muhatabının gerçek kişiler olması nedeniyle önemlidirler. Hatip ve muhatap bellidir.¹¹¹ Bu tür nasihatnamelerde babalık kaygısı ön plana çıktığından öğüt verirken sıcaklık ve samimiyeti öne çıkarmaktadır.

İkbal’in bu çalışması 136 beyittir ve nasihatname türünün genel özelliklerini taşır:

*“...Dersi ilk annenden aldın ey oğul,
Sen o rüzgârdan oluştuñ gonca gül!
Nurlu yelden sen alırken renk, koku,
Böyle kıymet bulduñ ey ruhun ruhu!
Bir ölümsüz ömrü vermiştir haber,
Der: “Şehadet” cümlesinden müjdeler!
Ey oğul sen, benden öğren bakmayı,
“La İlâh..” derken edin kalp yakmayı!”¹¹²*

Bu küçük çaplı eserde genelde şu hususlara vurgu yapılmaktadır:

• Anne, eğitimde ilk merhaledir. Ahlaki temeller, ilk onun eliyle atılır. Merhamet, şefkat ve davranış güzelliğini ilk o aşılır. Baba ise çocuğun pratik görüşler edinmesinde ve manevi yapısının şekillenmesinde önemli bir etkidir.¹¹³

¹¹⁰ Murat Öztürk, “Klasik Türk Edebiyatında Babadan Oğula-Ebeveynden Çocuğa Nasihat Geleneği”, *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 39, Kasım-Aralık 2013, <http://www.akademikbakis.org>, s. 1-22.

¹¹¹ A.g.e., s. 1-22.

¹¹² İkbal, *Cavidname*, s. 276.

¹¹³ A.g.e., s. 277, 5-8. Beyitler.

• Yaratılış, hareket ve dinamizmin ilk kaynağı Allah'tır. Varlığın hepsi bu ilahi kuvvetle yaşar ve hareket ederler. İnsanoğlunun da inanç ve zikir birlikteliği içinde Allah'a yönelmesi gerekir.¹¹⁴

• Dinsizlik, dinle alay etmek tüm varlığı ateşe vermek, imha etmek kadar kuvvetli bir cürümdür. Cansız varlıkların bile hal lisaniyla kâinatın sahibini zikrettikleri düşünüldüğünde bu inkârcıların kibir içinde ne kadar alçaldıkları görülür.¹¹⁵

• İnsan beden ve ruh, madde ve mana kanatlarına sahip çift yönlü bir varlıktır. Bu iki kanadın birinden mahrum olan, kendini sadece bedensel hazların ve maddeciliğin dar kılıplarına hapseden insan bir nevi ölü hükmündedir.¹¹⁶

• İlim, dinle değer bulur. Dinden izole edilmiş bir ilim faydasızdır. Tarih bu tür insanlara çokça şahit olmuştur. İlmi, din ve inançtan soyutlayan bu kişiler elektriksiz ampul gibi olup dünyaca ünlenseler bile ahiretten nasipsiz olurlar.¹¹⁷

• Müslüman'ın temel görevi Allah'a kulluktur. Kulluk makamında insan bir hiç olup secde ile şereflenir.¹¹⁸

• İnsanların çoğu başıboş yaşamaktadır. Heva ve hevesin peşinde bir ömür tüketmektedir. Akli ve mantığı ölçü alan insanlar da gönül ve inançla olan tüm bağlarını koparıp atmışlardır. Böylesi insanlar ya Batılı'dır ya da Batı'ya kanan Doğululardır. Bunlar, kendi yüreklerinde küllenmiş doğruluk ve adalet hissinden habersizdirler.¹¹⁹

• 20. ve 21. yüzyılın Doğulu insanı tahkiki bir imandan yoksun olup taklidi bir imana sahiptir. Gelenekleri içinde dini kabul ettiği için dinin özünü anlamaktan uzaktır. Camiler, bu insanlarla dolup taşmakta; ama bu insanlar ibadetin dönüştürücü gücünden yoksundur, mollaların gelenekçi insafına kalmış Doğu insanı fikir üretememekte ve Batı taklitçiliğinden ötürü esir ve dertlidir.¹²⁰

• İnancıyla hareket eden, değerleriyle barışık insan hürdür. Başkasının temelsiz fikirleriyle hareket edeni başkaları yönlendirir. Batı, her zaman haçlı ruhuyla Doğu'yu inancından koparmaya çalışmış ve son iki asır bunu başarmıştır. İnancından uzaklaşan ve

¹¹⁴ A.g.e., s. 277, 10. beyit

¹¹⁵ A.g.e., s. 278, 14. beyit

¹¹⁶ A.g.e., s. 278, 17-18. beyitler

¹¹⁷ A.g.e., s. 279, 20-22. beyitler

¹¹⁸ A.g.e., s. 279, 24-27. beyitler

¹¹⁹ A.g.e., s. 280, 29,30,34. beyitler

¹²⁰ A.g.e., s. 281, 26-38 ve 43. beyitler

değerlerine yabancılaşan Doğu insanı dini noktada bir tembellik içindedir. Aydın zümre ise havra ve kiliseyi caminin yerine koymak çabasındadır.¹²¹

- Ucb, gurur ve kibir birer kalbi hastalıktır. Bu hastalıklarla bilgi, gönülde yer edinmez ve ilhama dönüşmez. Bilgi, İlahi aşkla anlam bulur. Aşktan yoksun farazi bilgi fayda vermez. His ve seziyle başlayan bilgi huzurla sonuç bulur.¹²²

- Hüküm, kanıt ve delil ister. Hüküm de yoruma kapı aralamak yanlıştır. İnsanın gönlü, hüküm konusunda doğru bir kılavuzdur. Gönlün nuru iman, gıdası inançtır.¹²³

- Kâinata esas olan harekettir. Ay döner hilal olur, döner yarım ay olur, döner dolunay olur. İnsanoğluna da durmadan hareket etmesi, çalışması¹²⁴, bir işten boşalınca başka bir işe koyulması yakışır.¹²⁵ Atalet, insana yakışmaz.¹²⁶

- Fıtrat, temiz ve helal olanı ister. Ata ot, ite et lazımdır. Özünde necaset olan hiçbir şey fayda vermez. Şaraba niyet tedavi için de olsa ilaç sayılmaz. Din takvayı, edebi ve hayâyı tavsiye eder. Edep ve hayâdan yoksun bir nesil karanlıklar ve elemeler içindedir.¹²⁷

- Kadın, tesettürüyle kıymetlenir. Kadının süsü, iştahlı bakışlar için değil kocası için olmalıdır. Erkek de kendini her türlü hayâsızlıktan koruyup hanımı için bir koruyucu olmalı ve eşler arasında iffete dayanan bir ülfet olmalıdır.¹²⁸

- Kardeşlik, vahdet ve birlikte yaşama isteği toplumsal barış ve huzurun şartıdır. İnsan olarak Âdem'le, Müslüman olarak İslam'la kardeş olmuşuz. Mutluluğa ancak kardeşlik ve vahdetle ulaşılabilir.¹²⁹

- Zorluk, bela, dert ve musibetler insan için bir arınma ve olgunlaşma vesilesidir. İnsanı hayatın çilesi, imtihanın zorluğu karşısında dayanıklı kılan bu vesileler insanı istek noktasında Rabbine yöneltmelidir. Şaha, padişaha minnet olmaz, minnet ancak Allah'adır; çünkü mal ve ihtiyaç sahip olan ve karşılayabilenden istenir.¹³⁰

- Kendine âlim diyen nicesi hakikati Kur'an dışında arar olmuşlar, sofiler ise iç görünüşe önem vermeyi, manen arınmayı bırakıp dış görünüşe ve maddeye önem verir

¹²¹ A.g.e., s. 282, 46-50. beyitler

¹²² A.g.e., s. 283, 53-55. beyitler

¹²³ A.g.e., s. 284, 65. beyit

¹²⁴ Bkz. Necm Süresi 39. Ayet

¹²⁵ Bkz. İnşirah Süresi 7-8. ayetler

¹²⁶ A.g.e., s. 284, 69. beyit

¹²⁷ A.g.e., s. 286-287, 85-89. beyitler

¹²⁸ A.g.e., s. 287, 92. beyit

¹²⁹ A.g.e., s. 287, 93-94. beyitler

¹³⁰ A.g.e., s. 288, 100. beyit

olmuşlar. Din insanlık için bir dayanak olmaktan çıkmış, kin ve düşmanlık geçer akçe olmuştur.¹³¹

• Batıdaki bilgin, İslam’la şeref bulurken doğudaki âlim, dinsizliğe prim vermektedir. Adeta Doğudaki aydın, bir çıkmaz içinde olup Batı’nın fesat yapılanmalarıyla iş tutmaktadır.¹³²

• Mesih, Halil, Muhammed(s.a.v) gibi peygamberler; Mevlana, İmam-ı Gazali ve Bediüzzaman gibi âlimler, tevhid akidesinin vazifelisi ve davetçisidirler. Bunlar, sürekli insanlığa dini, inancı, sevgiyi ve doğruluğu taşırlar.¹³³

• Bugün Mevlana’nın mirasına konanlar, Mevlevi diye geçinenler aslında Mevlana’yı bilmeyen ve anlamaktan uzak kişilerdir. Mevlana, bu insanların elinde kalmış ruhsuz, ölü ve tesirsiz bir tiyatro figüranı gibidir. Mevlana’nın şiirindeki asıl mana avcıdan kaçan gazel gibi bunlardan kaçmaktadır.¹³⁴

• İman zayıflığı, dert ve keder getirir. Hem dünya hem ahiret huzursuzluğu imanın zayıflığına bağlıdır. Gençlerde bezginliğe, ihtiyarlarda eleme yol açan iman zayıflığıdır.¹³⁵

Şu beyitleri son söz mahiyetinde okumak lazımdır:

*“Ey oğulcan, sen bulursan sabre yer
Candaki rakstan nasip alsan eğer...”*

*Müslümanlıktan baban söyler sana,
Hem mezarından du’a eyler sana!”¹³⁶*

¹³¹ A.g.e., s. 289, 105-109. beyitler

¹³² A.g.e., s. 289, 110-111. beyitler

¹³³ A.g.e., s. 290, 53-55. beyitler

¹³⁴ A.g.e., s. 291-292, 125-127. beyitler

¹³⁵ A.g.e., s. 292, 133. beyit

¹³⁶ A.g.e., s. 293, 135-136. beyitler

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, mütefekkir ve şair Muhammed İkbâl'in hayatı ve onun Cavidname adlı eseri hakkındadır. Muhammed İkbâl, Batı medeniyetini birebir müşahede etmiştir. Şiirlerinde çoğunlukla İslam toplumlarının Batı karşısında yaşadığı mağlubiyetin nedenleri ve sonuçları üzerinde durmuştur. Batı medeniyetinin bencil ve kibirli duruşu, İkbâl'de isyan ve uyanışa dair fikirleri yeşertir.

20. yüzyıl Müslüman düşünür ve şairler eserlerinde 'tembellik ve cehaletle mücadele; bilinçlenme, şahsiyet sahibi olma, mücadele, gelişme' gibi temaları işlemişlerdir. Benzer temalara Muhammed İkbâl'in şiirlerinde de rastlarız. İkbâl'e göre şiir, "Hazreti Musa'nın asası" gibi olmalı; dokununca dönüştürebilmeli, hayat vermelidir; aksi halde bu şiir, işlevini yerine getirmemiş olur. İkbâl 1924'ten sonra Hindistan politikasında önemli yerlere gelir. Bu yıllar, İkbâl için şiirde olgunlaşma yıllarıdır. Mistik uyuşuklukla mücadeleyi önceleyen Klasik benzetmeler ve aruz vezni yoluyla siyasi şiirler yazan İkbâl, daha sonra soyut düşünce, siyaset ve şiire mahsus mazmunları sentezleyen *Cavidname*'yi yazar.

Oğlu Cavid'e ithafen yazılan *Cavidname* adlı bir yönüyle *İlahi Komedya* ve *Miracname* gibi dinî yolculuk anlatılarından etki taşımaktadır, bir yönüyle de *Hayriye* ve *Asım* gibi Müslüman gençliğin eğitime yönelik kitaplara benzer bir amaçla kaleme alınmıştır. *Cavidname*'de klasikle güncel, tasavvufla siyaseti sentezlenir.

Cavidname, Farsça olarak yazılmış. İkbâl, bu eserinde İlahi Komedya, Fütühat-ı Mekkiye ve Risaletü'l-Gufran gibi eserlerden yararlanır. Esere kaynaklık eden Hz. Peygamber'in Miraç mucizesidir. Eserde, İkbâl Mevlana'nın refakatinde yolculuğa çıkar, gezegenleri kat eder, cenneti gezer, her bir safhada çeşitli siyaset, fikir ve ilim adamları ile sohbet eder.

Eserin adı İkbâl'in oğlu Cavid'in adını taşısa da 'cavid' aslında ebedi, sürekli, daimi anlamlarına gelir. Bu yönüyle eser, bir ebedilik mektubu gibi de görülebilir. İkbâl, bu eserde kendi asıl ismini kullanmaz, İsfahan sınırlarındaki meşhur bir ırmak adı olan "Zayenderud"a benzeyen "Zinderûd" mahlasını kullanır.

KAYNAKÇA

Benli, Selma, (1990). “İkbal: Kişiliği, Felsefesi ve Eserleri Hakkında Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 1, 2, Cilt: 33.

Aydın, Mehmet S, (1987). “İkbal’in Felsefesinde İnsan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 29, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Schimmel, Annemarie (2012). *Muhammed İkbal*, (Çev. Senail Özkan), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Aydın, Mehmet S. (2002). “İkbal Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 22, TDV Yayınları.

Nursi, Bediüzzaman Said, (1999). *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Tenvir Neşriyat.

en-Nedvî, Hasenî, (1999). *İkbal’in Mesajı*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

Yıldırım, Nimet (2014). “Fars Edebiyatında Metafizik Yolculuklar”, *Doğu Esintileri İranoloji, Fars Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Erzurum.

İkbal, Muhammed, (1996). *Cavidname* (Tercüme: Ahmet Metin Şahin), Bursa: Irmak Yayınları.

Develioğlu, Ferit, (2013). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Çelik, İsa, (2008). “Muhammed İkbal’de Akıl ve Aşk”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 22, İstanbul.

Aydın, Mehmet S., “Câvîdnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 7, TDV Yayınları.

<http://www.sorularlarisale.com/makale/1472/teshir.html>, Erişim: 28.06.2018)

Kızıl, Hayreddin (Yaz 2013). “Zurvanizm’in Kuruluşu ve Sasaniler Dönemindeki Etkileri”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl: 17 Sayı: 56.

Hallâc, Hüseyin b. Mansûr, (1997). *Kitâbü't-Tavâsîn*, nşr. Kâmil Mustafa eş-Şeybî, Menşûrâtü'l-Cemel, Köln.

Alim Kahraman, (2014). "Goethe'nin" Mahomets Gesang" Şiiri: Türkçeye Çevirileri Üzerine." *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 9.

Çalışkan, Âdem, (2004). *Fuzuli'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Ankara: DİB Yayınları.

Sadinî, M. Xalid, (2012), *Feqiyê Teyran, Jiyan, Behrem û Helbestên Wi*, Çapa 6., İstanbul: Nûbihar.

Easy, Somayeh, (2015). "Oğuzname ve Şehnâme Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı(Doktora Tezi)*, İzmir.

Schimmel, Annemarie (2012). *Muhammed İkbâl*, (Çevirmen: Senail Özkan), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Bozkurt, Turan (2011). *Sevgi ve Aşk Çağlayanı Yunus Emre*, İstanbul: Yılmaz Basın Yayım.

Aliya, İzzetbegoviç, (1993). *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, (çev. Salih Şaban), İstanbul: Nehir Yayınları.

Akpınar, Şerife, (2012). "Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(12), Konya.

Topaloğlu, Bekir (2000). "Cehennem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, , cilt: 7, TDV Yayınları.

Çetinkaya, Bayram Ali, "Aile, devlet, vatan ve ümmet bilincini yok eden ihanet", <http://www.mirathaber.com/prof-bayram-ali-cetinkaya-aile-devlet-vatan-ve-ummet-bilincini-yok-eden-ihanet-79-1222y.html>, Erişim: 26.06.2018.

Gülmez, Bünyamin, (2008). *Muhammed İkbâl'de Mistik Tecrübe*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Mehmet Önder, (Eylül 1974). Hz. Mevlânâ'nın Sâdık Bir Mürîdi Şâir ve Düşünür Muhammed İkbâl', *Pakistan Postası*, Cilt: 22, Sayı: 10.

Öztürk, Murat, (Kasım-Aralık 2013). "Klasik Türk Edebiyatında Babadan Oğula-Ebeveynden Çocuğa Nasihat Geleneği", *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 39, <http://www.akademikbakis.org>.

Çelik, Kevser, (Aralık 2015). “Muhammed İkbâl’in Din Felsefesinde ‘İnsan-Oлма’ Kavrayışı ve Dinî Tecrübe”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 36.

<https://eksisozluk.com/zinderud--4522140>, Erişim: 13.06.2018

<http://www.rne.com.tr/portreler/muhammed-ikbal-1873-1938/>, 03.01.2019